

Old As 9

MARGRETHE HALD:

DRAGTSTUDIER

SÆRTRYK AF AARBØGER FOR NORDISK
OLDKYNDIGHED OG HISTORIE. 1961

DRAGTSTUDIER

AF

MARGRETHE HALD

Da jeg i 1948 afsluttede Manuskriptet til min Bog »Olddanske Tekstiler«, havde det paa Grund af Forholdene efter Krigen endnu ikke været muligt for mig at foretage Undersøgelser af de Dragtstykker fra Jernalderen, som er fundet i Moser i Slesvig og Holsten, og som nu ejes af »Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte« paa Gottorp Slot[1], hvorfor jeg maatte bygge min Opfattelse af det nævnte Materiale paa tidligere Publikationer.

Arbejdet med en sammenfattende populær Fremstilling af Jernalderens Dragt[2] har imidlertid foranlediget, at jeg har genoptaget Emnet, og i 1959, 61 og 62 har jeg studeret en Del af Dragterne paa Gottorp Slot, hvor jeg, takket være Museumsdirektør Karl Kersten, fik taget nye Fotografier og Opmaalinger af de vigtigste Stykker[3]. Da jeg ved disse Undersøgelser paa visse Punkter er kommet til nye Resultater, finder jeg det rigtigt, idet de sønderjydske Fund er saa vigtige Kilder til Belysning af Jernalderens Dragt, her at redegøre for mine Iagttagelser.

Det drejer sig om følgende Dragtstykker: 1 Par Bukser fra Thorsbjerg, 1 Par Bukser fra Damdorf, 1 Par Bukser fra Daetgen samt en Trøje fra Thorsbjerg. Til Sammenligning omtaler jeg endvidere nogle Dragtstykker fra Friisland, Frankrig og Syrien.

Tillige fik jeg Lejlighed til at paavise, at et Par fragmenterede Tøjstykker fra Thorsbjerg Mose udgør Hovedbestanddelene af to Vævninger, hvoraf nogle mindre Dele er kommet i Nationalmuseets Eje for snart hundrede Aar siden, idet de har hørt til Kong Frederik VII' Samling og overgik til Museet her efter Kongens Død.

Jeg behandler Tøjerne først.

1. Citeres Landesmuseum. – Betegnelserne F.S. betyder Flensborg Samlingen, K.S. Kieler Samlingen.

2. Margrethe Hald: Jernalderens Dragt, 1962. Af ældre Litteratur anføres: C. Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund, 1863. – J. Mestorf: Moorleichen, 42. og 44. Bericht des Schleswig-Holsteinischen Museums vaterländischer Alterthümer (Kiel, 1900 og 1907). Poul Nørlund: Klædedragt i Oldtid og Middelalder, Nordisk Kultur XV, 1941.

3. Jeg bringer Professor Karl Kersten og hans Stab min bedste Tak for Venlighed og Assistance under mit Arbejde paa Gottorp Slot.

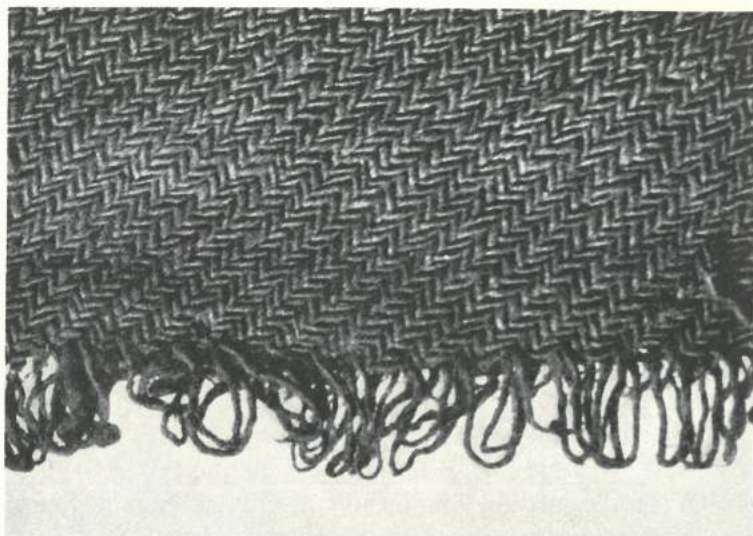

Fig. 1. Detaille af rundvævet Tøjstykke med Kædeløkker. Fra Thorsbjerg Mose.
(Tilhører Landesmuseum, No. F.S. 3687). M. Hald fot.

*Detail of tubular-woven cloth with warp loops. From Thorsbjerg Mose.
(Landesmuseum, No. F.S. 3687).*

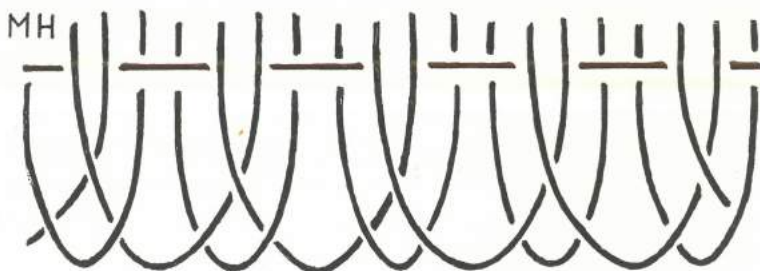
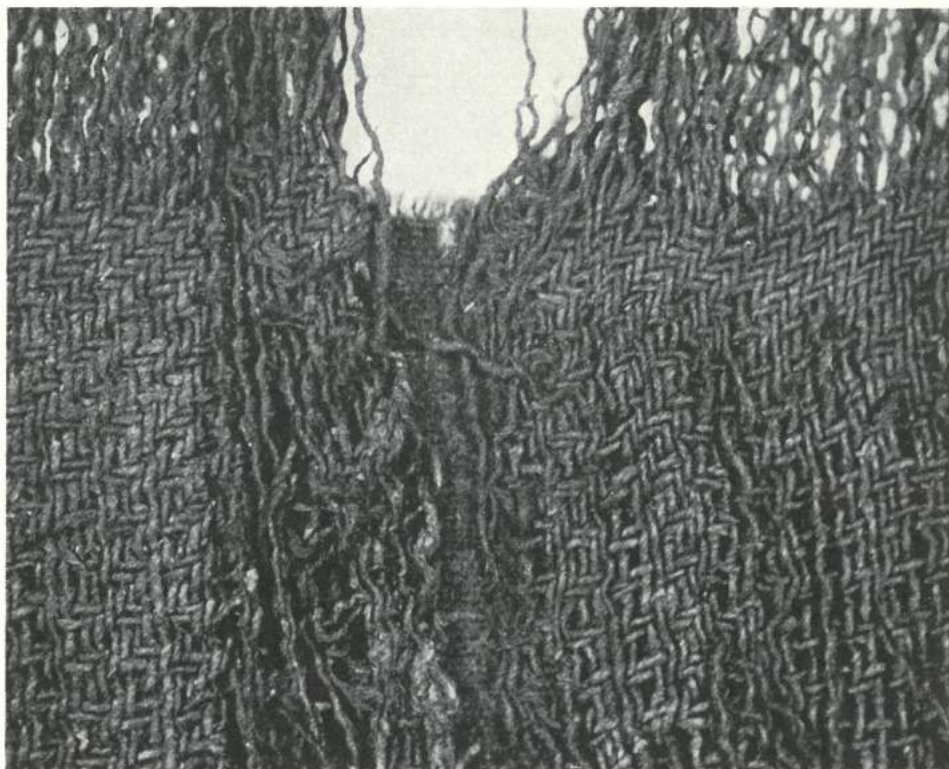

Fig. 2. Analyse af Kædeløkkerne paa Fig. 1.
Analysis of Warp loops in fig. 1.

TØJSTYKKER FRA THORSBJERG

I. *Landesmuseum* (Mus. No. F.S. 3687). Nogle Fragmenter af en Vævning, som er opsat paa et Stykke Vadmel 137×104 cm stort. Desværre lader hverken den oprindelige Bredde eller Længde sig bestemme. Ganske vist er mindre Partier af to Langsider samt et Stykke af en Tværgænse i Behold, men da Traadforløbet ikke er intakt, hverken i Trend eller Islæt, maa

a

b

Fig. 3a-b. Detaille af to sammenlagte Dele af Tøjstykket, Fig. 1. - b (til højre) tilhører Landesmuseum (F.S. 3687). - a (til venstre) tilhører Nationalmuseet (24820). M. Hald fot.

Detail of two parts of the cloth in fig. 1. - b (right) part of a fragment in the Landesmuseum (F.S. 3687). - a (left) part of a piece in the National Museum (24820).

Spørgsmaalet om den oprindelige Størrelse lades aabent, og tydeligt er det i hvert Fald, at nogle Dele af Stoffet mangler. Farven er brun i en meget dyb Tone, Bindingen er en regulær 2/2 Kiper, og Garnet er Z-spundet i Trend og S-spundet i Islæt. Tre Traadtællinger paa Omraader 5×5 cm gav følgende Resultat: 44 Tr., 49 Isl.; 46 Tr., 46 Isl.; 43 Tr., 45 Isl. Prøverne er taget i det bedst bevarede Omraade af Vævet, som ligger nedad paa Fotografiet, Fig. 1.

Til disse almindelige Træk slutter sig nu det mere ejendommelige, at Kædetraadene paa den nederste Tværgænse over en Strækning paa ca. 34 cm udtræder af Kanten og danner Løkker af en meget sjælden Konstruktion. Analysen, Fig. 2, vil vise hvordan.

Nu er imidlertid Tøjets Bevaringstilstand ret uensartet, og i dets opadvendende Del har Destructionen gjort sig gældende paa en særlig Maade,

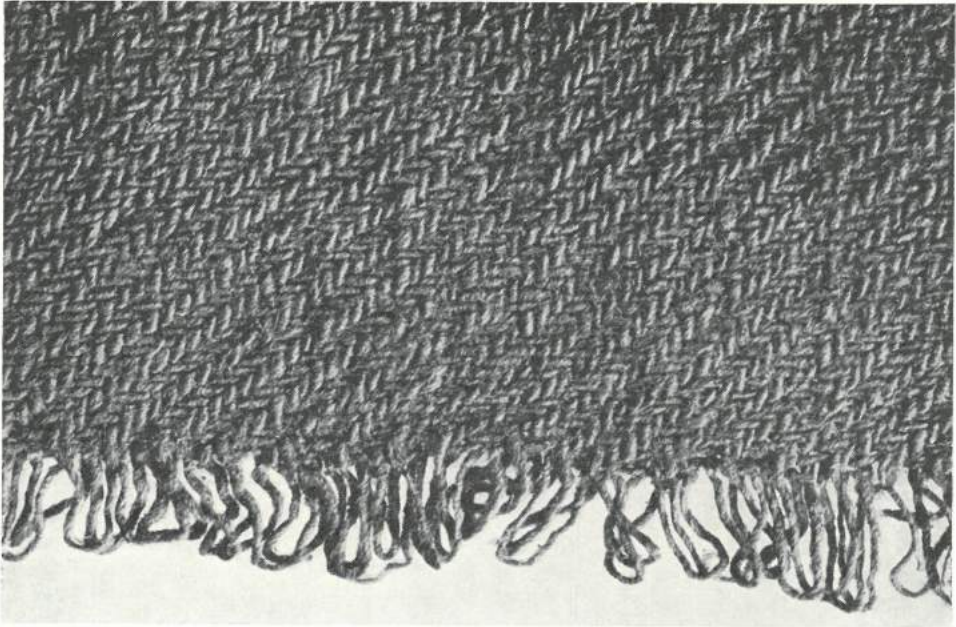

Fig. 4. Thorsbjerg Mose. Tøjstrimmel med lukkede Kædeløkker. Detalje af samme Rundvævning som Fig. 1. (Nationalmuseet No. 24821).

Detail of same tubular fabric as fig. 1. (National Museum No. 24821).

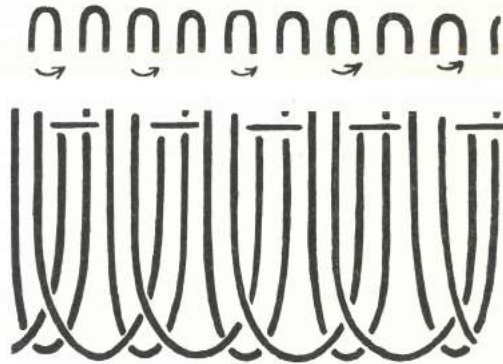

Fig. 5. Analyse af Løkkerækken paa fig.4. De opadvendte Løkker er rekonstrueret efter Forsøg og viser, hvorledes Kædeomdrejningerne oprindelig maa have været paa den tabte Tværgrænse. *Analysis of loop in Fig. 4. The uppermost loops show how the warp threads must have been on the now lost original edge.*

idet hvert andet Par af Islættraadene er forsvundet, uvist hvorfor (Fig. 3b); men paa den øverste Tværgrænse er dog en smal Stribe af Kipervævningen tilstede i næsten uskadt Stand, og Kanten slutter med 8–10 cm lange Frynser, hvis Spidser enten maa være afskaarne eller afslidte i Tidens Løb.

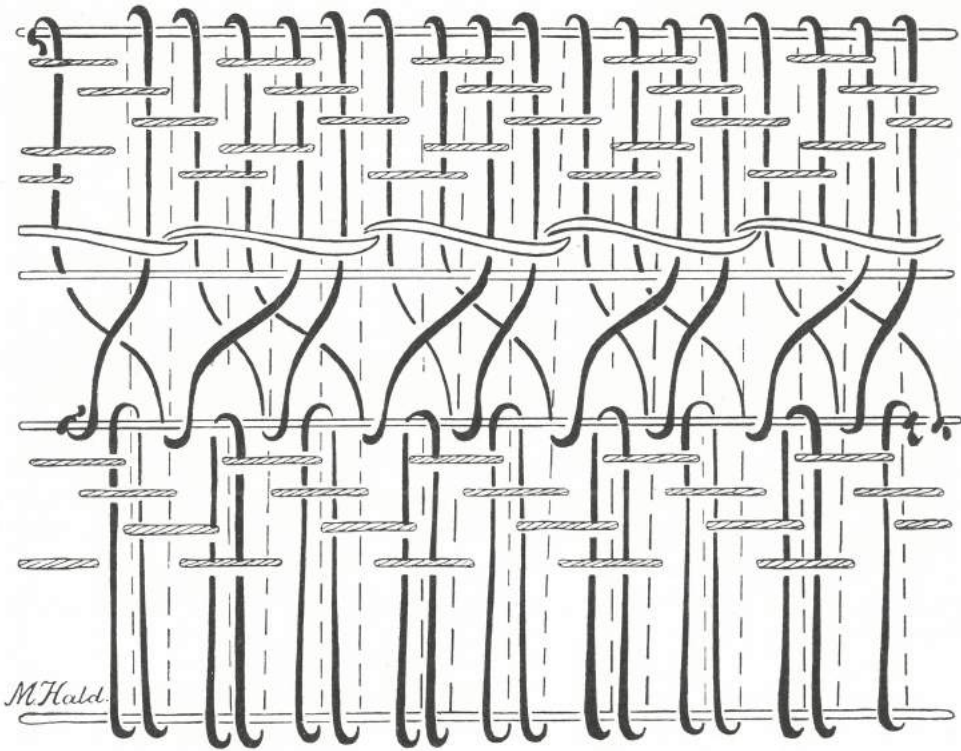

Fig. 6. Rekonstruktion af Kædestilling til Rundvævning fra Ræbild Skovhuse.
(Tøjstykket tilhører Aalborg Stifts Museum).

*Reconstruction of warp for tubular fabric, from Ræbild Skovhuse.
(The cloth is the property of Aalborg Stifts Museum).*

II. *Nationalmuseet* (Mus. No. 24821). Et Fragment, Fig. 4, som maaler 7-9×39 cm, og Undersøgelsen viser med det samme, at det med Hensyn til Farve, Binding og Spindeforhold er i Overensstemmelse med F.S. 3687. Dog er Traadtallet en Smule lavere, idet Tællinger paa 5×5 cm viste følgende: 40 Tr. og 47 Isl.; 40 Tr. og 44 Isl.; 41 Tr. og 46 Isl. Afvigelsen er dog ubetydelig og kan bero paa, at det Nationalmuseet tilhørende Stykke ligger mellem to Glasplader, medens Stykket paa Gottorp (F.S. 3687) hænger frit.

Det er ikke vanskeligt at afgøre, hvor Stykke No. 24821 har hørt til i Helheden. Ved en Løkkerække paa den ene Grænse giver det sig til Kende som Fortsættelsen af Løkkerækken paa F.S. 3687, Fig. 1 og 2. Sammenlign hermed Analysen Fig. 5. Ligheden gaar endog saa vidt, at smaa Uregelmæssigheder, som forekommer i begge Tilfælde, stemmer overens.

Allerede ved Undersøgelsen af de mosefundne Tøjer i Nationalmuseets Eje i 1940-erne, kom jeg til det Resultat, at det her omhandlede Fragment fra Thorsbjerg, som jeg den Gang maatte anse for et unikt Stykke paa

Grundlag af Kædeløkkernes ejendommelige Stilling, maatte hidrøre fra en Rundvævning lagt op med Traade fra to Nøgler[4]. Og et Tøjstykke fra en Mose ved Ræbild Skovhuse bragte i 1946 Beviset for, at en saadan Metode virkelig har været praktiseret i Danmark i forhistorisk Tid[5]. Ræbildtøjet har nemlig et Parti med to forenede Tværgrenser i Behold, se Fig. 6; og det giver os altsaa Kendskab til Kædeløkkernes Stilling paa *begge* »Ender« af en saadan Vævning; dets ene Løkkerække – den mest komplicerede – har en Analyse, som i Princippet svarer til Fig. 5, der viser Løkkernes Stilling paa No. 24821.

III. *Nationalmuseet* (Mus. No. 24820). At ogsaa dette Fragment, Fig. 3a, hører sammen med F.S. 3687 kan nu konstateres og dets omtrentlige Plads bestemmes, mærkeligt nok nærmest paa et negativt Vidnesbyrd, idet just Tabet af hvert andet Traadpar i Islætten udgør et tydeligt Kriterium. Iøvrigt har det en ca. 1 cm bred Stribe foroven indenfor Frynsen, hvori Islætten er intakt ganske som foroven ved F.S. 3687, Fig. 3b. Ogsaa efter Farve, Spindel forhold, Binding og de afbrudte Traadspidser kan det identificeres. At en Traadtælling maa udelades paa Grund af delvis Tab af Islætten, spiller saaledes ingen Rolle.

IV. *Landesmuseum* (Mus. No. F.S. 3688) omfatter nogle Tøjfragmenter, som findes opsat paa et Stykke Vadmél, ca. 108 cm bredt og 75 cm langt. Paa de Stykker, der har udgjort den originale Vævning, er kun Dele af een oprindelig Vævegrænse bevaret, og Stykkets virkelige Maal kan ikke bestemmes.

Farven er mørkebrun, Bindingen en regulær 2/2 Kiper, Trendetraadene Z-sp. og Islættens S-sp. To Traadtællinger paa Felter paa 5×5 cm gav som Resultat: 56 Tr., 54 Isl.; 56 Tr., 50 Isl. Paa den primære Stofgrænse, som paa Fotografiet, Fig. 7, vender nedad, udtræder en Frynse af en brikvævet Bort. For den umiddelbare Betragtning frembyder dette ikke noget særligt, men Destruktionen, som almindeligvis ikke øver nogen ønskværdig Indflydelse paa Tekstiler, har for en Gangs Skyld skaffet Undersøgeren en Lettelse, idet den har afdækket en skjult Finesse. Paa Steder, hvor den brikvævede Bort er gaaet tabt, er Frynsen blevet blottet saaledes, at dens unægtelig noget specielle Konstruktion kan iagttages, og det ses, at de af Tøjkanten udtrædende Trendetraade *ikke* har frie Ender, men drejer om i ret korte Løkker, hvis Stilling er vist ved Fig. 8.

Løkkerne er blevet sammenfattet to og to, og i hvert Par er itrukket – eller ophængt, om man vil – to fremmede Traade, som er Z-sp. og følgelig,

4. Olddanske Tekstiler 1950, S. 68, Fig. 52, 188–192.

5. Anf. Skr. Fig. 122 a–d. Tilh. Aalborg Stiftsmuseum. Om Fundet se: P. Riismøller: Frøya fra Rebild, Kuml 1952, S. 119 ff.

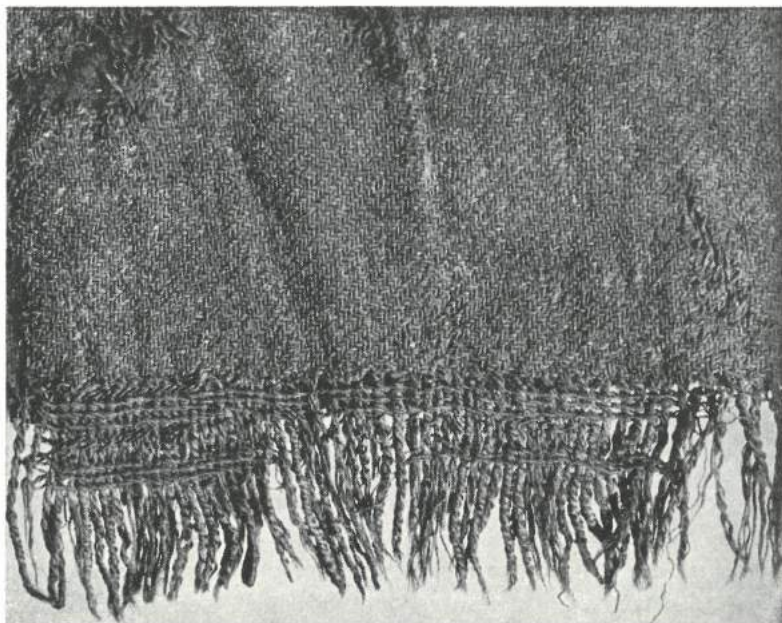

Fig. 7. Detaille af Rundvævning fra Thorsbjerg. Tværgænse med Brikvævning og Frynse.
(F.S. 3688). M. Hald fot.

Detail of tubular fabric from Thorsbjerg. Transverse edge with tablet weaving and fringe.
(F.S. 3688).

Fig. 8. Analyse for Kædeløkker indvendig i Frynsen paa Fig. 7.

Analysis of warp loops inside the fringe in fig. 7.

idet de bøjes tilbage og løber sammen, kommer til at danne en firtraadet, S-snoet Fortsættelse til det rødægte Stykke. De bliver med andre Ord ganske lig dette, og Øgningen, der er fremkommet uden Brug af Knude, ses næsten ikke. Til Slut skjules Frynsens Samling fuldstændig, idet denne anvendes

som Islæt i en Brikbort til Pryd for Vævningens Kant. Men endnu et Trick er bragt i Anvendelse for at give Vævningen en smuk Afslutning, og dette røber sig i Linien mellem Brikvæv og Grundvæv ved afskaarne Traadender paa hveranden af Frynserne. Disse synes altsaa at være »rodløse«. Rimeligvis er de dog alle dannet af Forlængelsen af de i Kædeløkkerne ophængte Traade, som efter at være lagt igennem Brikborten nedad, er drejet om og ført tilbage som Islæt i det følgende Fag. Herpaa tyder lukkede Omdrejninger, som i et Par Tilfælde har kunnet paavises i Frynsespidser, Fig. 7. Brikborten er udført i ordinær Snorevævning med fire Traade pr. Brik og af Z-sp. Garn. Ved Stillingen paa de Kædeløkker, som er omsluttet af Brikningen, og som udgør den inderste Part af Frynsen, røber Kipertøjet sig som en Rundvævning, der er blevet bredt ud, men en Rundvævning af den sjældne Slags, som er trendet med Garn fra to Nøgler (sml. Fig. 6), og allerede som saadan har den Krav paa Opmærksomhed. Men ydermere er den interessant, fordi den er Eksempel paa Rundvævning og Brikvævning i Forbindelse, det eneste mig bekendte Tilfælde af denne Kombination. Nu er det imidlertid klart, at Brikvæven ikke her har skullet imødekomme et funktionelt Krav. Borten har ikke udgjort et bærende Led for Stofvævningen, thi den sikrer ikke Kædetraadenes Stilling. Disse vilde ganske simpelt glide ud, hvis Anlægget blev sat i Spænd, og tilmed er Kædeløkkerne saa korte, at de har maattet forlænges med fremmede Traade for overhovedet at kunne trækkes ind i Borten. Bortset fra, at Brikvæven ikke har nogen naturlig Opgave ved Tilrettelægning af en Rundvævning, viser de paapegede Træk tilfulde, at den kun har fundet Anvendelse for at tilføje det færdige Tøjstykke en Dekoration, hvilket i nærværende tilfælde maa betegnes som en sekundær Opgave.

V.-VI. *Nationalmuseet* (Mus. Nr. 24823 a-b, Fig. 9). Disse to Fragmenter er tidligere blevet bestemt som stammende fra én og samme Vævning[6]. Begge har et Brudstykke af en oprindelig Vævegrænse i Behold, hvorpaa en brikvævet Bort og en Frynserække er tilstede, medens alle øvrige Rande er afrevet. Paa Stykke a, som maaler ca. 39×31 cm, kan paa et Felt paa 5×5 cm tælles 57 Z-sp. og 47 S-sp. Traade, og ved Stykke b, der har en Udstrækning paa ca. 24×44 cm, viser en Prøvetælling paa 5×5 cm 57 Z-sp. og 50 S-sp. Traade. At dømme efter forskellige Forhold maa Z-Spindingen angive Trenden. Begge Fragmenter har en dyb mørkebrun Farve og en Binding i regulær 2/2 Kiper. Brikborten er udført i firtraadet Snorevævning og af Z-sp. Garn. Islætten i Brikkanten bestaar af Kædetraadene fra Kipertøjet; fire og fire indgaar disse sammen i Fagene, og udenfor Brikbortens Kant løber de sammen i S-snoede Frynser, ca. 4-5 cm lange og med af-

6. Olddanske Tekstiler 1950. S. 70.

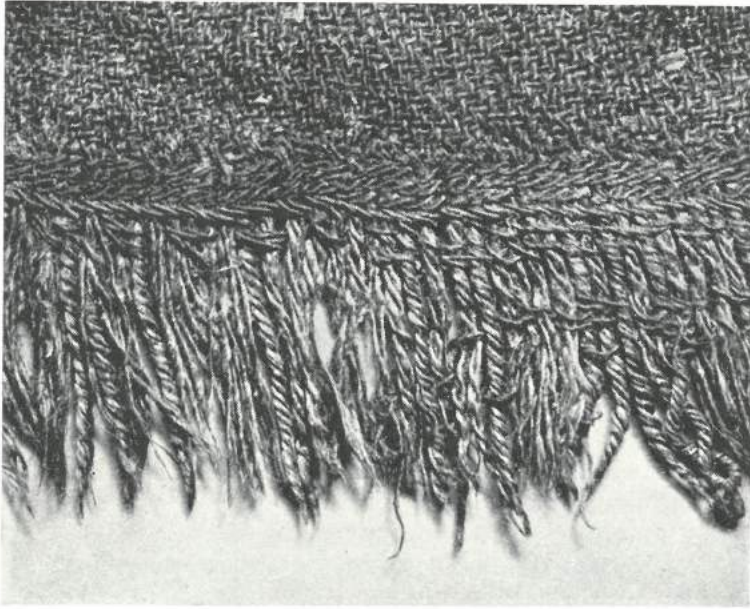

Fig. 9. Fragment af Rundvævning fra Thorsbjerg. (Tilhører Nationalmuseet, No. 24823).
Fragment of tubular weaving from Thorsbjerg. (Property of the National Museum, No. 24823).

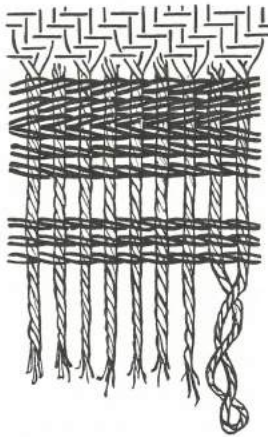

Fig. 10. Diagram for Frynse med tilbagebøjede, afskaarne Spidser, Fig. 9.
Diagram of fringe with reversed cut-off ends, fig. 9.

brudte Spidser. Dog er ikke alle Frynser ens. Ved Bortens Inderside ses afskaarne Frynseender; men kun ud for hvert andet Fag. Tilsyneladende skulde det altsaa dreje sig om en Supplering med løse Frynser, hvilket dog næppe er Tilfældet. Stykkerne 24823 a og b har i samtlige anførte Træk vist

tydeligt Slægtskab med F.S. 3688, og utvivlsomt omfatter Ligheden ogsaa Metoden for Frynseendernes Indføring i Brikborten. Dog er der en Forskel at notere i selve Konstruktionen af Frynserne. Disse bestaar, som vi har set ved F.S. 3688 (Fig. 7-8), dels af de indvendig i Brikborten skjulte Kædeløkker, dels af itrukne Traade. Det tilsvarende har ikke kunnet konstateres ved 24823 a og b, hvis Frynser helt igennem bestaar af Kipervævningens Trendetraade (Fig. 10). Dette forhindrer imidlertid ikke, at Stykkerne kan hidrøre fra samme Helhed; de har blot ikke ligget paa samme Tværgrænse. Vi kan tilmed vide, at Trendetraadens Forløb paa 24823 a og b, om Kæden havde været intakt, vilde have foregaaet i lukkede Løkker, dannet af Nabotraade. Dette kan sluttes paa Grundlag af Analogien mellem Løkkerne paa Fig. 7 (F.S. 3688) og det ene Sæt Løkker paa Ræbildtøjet, Fig. 6, og denne Slutning kan bekræftes ved Forsøg anstillet over Problemet, sml. Fig. 5.

Som Enkeltstykker var de to Fragmenter, som er i Nationalmuseets Eje, ikke bestemmelige som Dele af en Rundvævning trendet med Garn fra to Nøgler. Først ved at bringes ind i deres oprindelige Sammenhæng med »Hovedstykkerne« paa Gottorp Slots Museum, er de blevet fuldt forstaaelige og faar derved deres virkelige Værdi.

DRAGTSTYKKER

Trøjen eller Kjortlen fra Thorsbjerg (Fig. 11 og 12, Mus. Nr. F.S. 3683. Se Conrad Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund S. 18) har oprindelig været et smukt og veludført Dragtstykke, og Bevaringstilstanden maa siges at være god. Trøjen bestaar kun af fire Dele og et Par Prydborter ved Haandaabningerne. Forstykket er 86 cm og Bagstykket 90 cm højt. Bredden maaler 56 cm ved en brikvævet Bort, som ligger paa Bagstykkets Underkant, men Stoffet maa være vævet lidt ind, for nederst paa Forstykket, hvor Kanten er afskaaret og oversyet, er Maalet reduceret til 52 cm. Halsudskæringen er ca. 3-3½ cm dybere foran end ved Nakkepartiet, og i Retning udad mod Skuldersonnen har den en Udstrækning paa ca. 26 cm, dog gør nogen Uklarhed sig gældende her paa Grund af Beskadigelse. Kanten er oversyet.

Ærmerne er taget paa tværs af Stoffet saaledes, at Vævebredden udgør Længden, hvilket kan konstateres ved Tilstedeværelsen af naturlig Eg baade op imod Ærmegab og ved Haandaabning. Dog er en vis Formning foretaget ved Ombøjning af Stoffet, saaledes at en mindre Runding er fremkommet øverst paa Ærmet, hvis Søm støder til Bagstykket 7 cm nedenfor Skuldersonnen. Heller ikke nedentil er Tilskæring benyttet for at give Ærmet Facon. Vidden er ganske enkelt opretholdt til et lille Stykke nedenfor Albuens Plads, hvorefter Tøjet er bøjet ind i Sønnen og ved Haandaabningen er Maalet aftaget til 18 cm.

Tunikaen fra Reepsholt bestaar kun af eet Stykke Tøj, hvis Udformning har fundet Sted under Vævningen[7] (Fig. 13). Først er det ene Ærme fremstillet over en mindre Part af Kædens Midte, d. v. s. 50 cm efter Bredden og 33 cm efter Højden. Derpaa er den fulde Vævebredde paa 194 cm blevet bearbejdet til en Højde paa 115 cm, og endelig er det sidste Ærme udført i Lighed med det første. I Midten dannes en Spalte, der skal fungere som Halshul. Naar Dragten gøres færdig til Brug, foldes Tøjet og vendes saaledes, at Islætten kommer til at ligge efter Højden, som altsaa bliver 97 cm. Ærmekanter og ligeledes Langsider samles ved Hjælp af Syning, hvorefter Bullens Omkreds bliver 230 cm og »Vingefanget« 182 cm. Ærmevidden reduceres ved Haandaabningen til omtrent Halvdelen ved en Indbøjning af Tøjet.

En væsentlig Forskel paa de to Dragter bestaar i, at Thorsbjergskjorten har tilsatte Ærmer, medens Reepsholtdragten alene skylder Væven sin Facon. Endvidere er den ret snævre Thorsbjergtrøje kun 108 cm vid, et Dragtstykke for en spinkel Person, hvorimod Reepsholtkitlen synes beregnet for en Mand af Sværvægtsklassen. Med det betydelige Viddemaal, som udgør 230 cm, gør den nærmest et overdimensioneret Indtryk. Rimeligvis er en Del af det tilsyneladende overflødige Stof skubbet sammen i Folder under Brugen.

Ad arkæologisk Vej er Reepsholtdragten ikke daterbar, men H. A. Potratz anser den for hørende til paa et Tidspunkt indenfor de første to Aarhundreder af vor Tidsregning. Utvivlsomt har denne specielle Dragt sydlandske Forbilleder; thi den maa efter sin særlige Form regnes sammen med de Korstunikaer, som er velkendte fra de saakaldte koptiske Fund i Ægypten, og fra det lithurgiske Klædningsstykke, der benævnes Dalmatica.

I Frankrig er Typen paavist ved et gallo-romersk Fund fra *Martres-de-Veyre*, dateret til 2. Aarh. e. Kr.[8], og om dens Udbredelse mod Øst vidner et syrisk Oldtidsfund fra *Halabiyeh* ved Euftrat ca. 65 km Nord for Deir-ez-Zor. Ved Udgravninger i Begravelsestaarne fremkom der en Del Textil- og Dragtrester, hvoriblandt ogsaa en temmelig velbevaret Korstunika for et Barn. Gravtaarnene menes opført paa Initiativ af Kejser Justinian I henimod Midten af det 6. Aarh. e. Kr. og ødelagt ved Byens Plyndring i 610[9].

Desværre foreligger der, saa vidt jeg ved, ikke noget nært Sidestykke til Thorsbjergtrøjen i Oldtidsfund, hvorfor vi maa vende os til de Billedfremstillinger paa de romerske Sejrsmonumenter, der ogsaa har været flittigt benyttet af Arkæologerne.

7. Efter Publikation af H. A. Potratz: Das Moorgewand von Reepsholt, Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover VII, Hildesheim, 1942. S. 12 ff.

8. M. A. Audollent: Les Tombes Gallo-Romaines à Inhumation des Martres-de-Veyre. Mémoires des Inscriptions et Belles-lettres S. 275 ff. Pl. 9.

9. R. Pfister: Textiles de Halabiyeh, Bibliothèque Archéologique et Historique, Tome XLVIII, 1951. S. 7 ff., Pl. I, 1.

Fig. 11. Trøje fra Thorsbjerg Mose. Forside. (Landesmuseum fot.).
Coat from Thorsbjerg Mose. Front. (Landesmuseum photo.)

Et af de vigtigste blandt disse Monumenter er den store Søjle paa Piazza Colonna, der blev rejst efter Kejser Marcus Aurelius's Død i 180 e. Kr., og som giver Fremstillinger af hans Kampe med Germaner og Sarmater. Adskillige af disse Krigere er iført ret lange og vide Ærmedragter uden Op-skæring foran. Tilsyneladende drejer det sig om Dragtstykker af samme Type som de to Trøjer, der behandles her, mest dog om Reepsholtdragten, hvis Vidde meget vel kan arrangeres paa den Maade, som Reliefbillederne viser.

Fig. 12. Troje fra Thorsbjerg. Bagside. (Landesmuseum fot.).
Coat from Thorsbjerg. Back. (Landesmuseum photo).

Med Hensyn til Ærmer tager Mandsdragterne sig noget uensartede ud, thi der ses baade kort- og langærmede Kjortler, samt enkelte helt uden Ærmer. De korte Ærmer dækker sædvanligvis til midt paa Overarmen, og undertiden kan det være uvist, om det drejer sig om egentlige Ærmer, eller om det kun er Skulderpartiet af en ærmeløs Klædning, der rækker saa langt ud. Lejlighedsvis kan paa de langærmede Dragter iagttages en Linie omtrent paa Overarmens Midte, hvilket kunde tyde paa, at en Tilskødning eller Sammen-

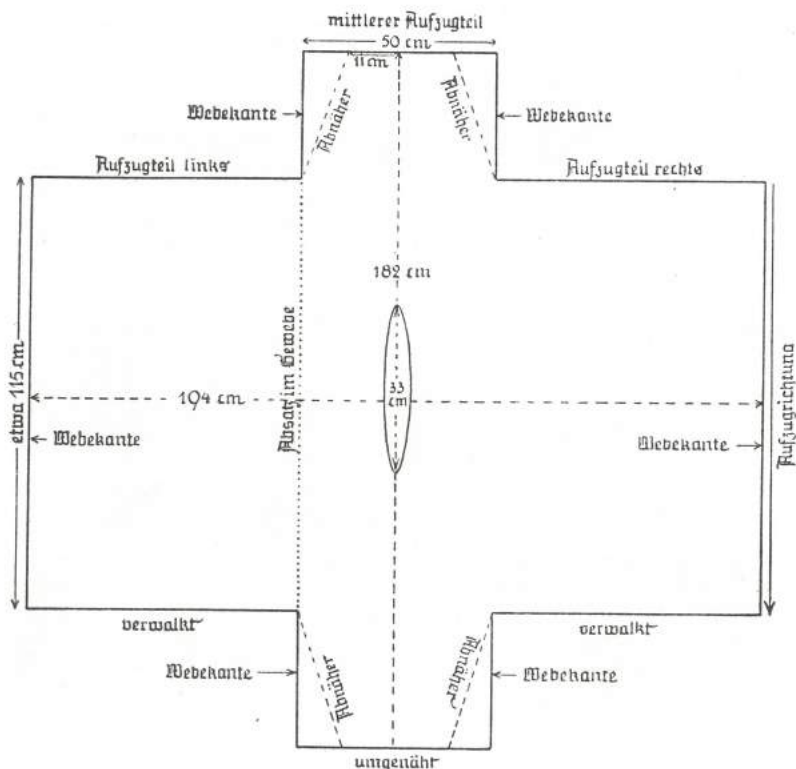

Fig. 13. Diagram for Udformning af Tunika fra Reepsholt. (Efter H. A. Potratz).
Diagram of the Reepsholt tunic. After H. A. Potratz.

føjning har fundet Sted her. Maaske kan det dog være et Ærme, som sidder i en Underdragt og derfra skyder sig ud af Armaabningen i en ærmeløs eller kortærmet Yderdragt. En saadan Tolkning kan vel ikke afvises, men dog synes en anden Mulighed at have større Sandsynlighed for sig. Sagen er den, at Billederne ret ofte viser Germanerne med blottet Overkrop, undertiden er de kun iført Bukser, undertiden bærer de tillige en Kappe, som er slynget bagud for ikke at hæmme Bevægelsen, men i eet ganske klart Tilfælde ses en Krieger, som foruden Bukserne kun bærer et specielt Dragtstykke for Armene (Fig. 14)[10]. Han er sunket ned paa Knæ og støtter den ene Arm mod Jorden, medens han løfter den anden opad. Man ser saaledes begge Arme, hver med sin Beklædning, hvis Afslutning opadtil træder tydeligt frem mod den nøgne Overarm. Her maa det altsaa dreje sig om løse Ærmer, der enten kan være selvstændige Beklædningsgenstande eller Supplement til

10. Eugen Petersen, Alfred von Domaszewski: Die Marcus-Säule. München 1896, Tvl. 77 A.

Fig. 14. Germaner med nøgen Ryg og »Bindeærmer«. Bukserne er folderige og med Ombøjning af Stoffet omkring Livet. (Efter E. Petersen und A. von Domaszewski. Pl. 77 A.).

German warrior with bare back and »Tie-on» sleeves. His trousers are wide and the waist-band is turned over. (After E. Petersen und A. von Domaszewski. Pl. 77 A.).

en Kropsbeklædning, eftersom det maatte være ønskeligt. I Virkeligheden er saadanne selvstændige Ærmer Paralleler til et Par Bensvøb, som er fremkommet i et Moseligfund fra *Daugbjerg* i Salling[11]. De bestaar af to firantede Tøjstykker, 36 cm lange og 27–31 cm brede. Til alt Held sad de ved Fremkomsten in situ paa den dødes Underben. Hvis de var blevet fundet løst og i udbredt Tilstand, vilde det have været umuligt at bestemme deres Art. Fra Fundene kendes løse Ærmer foreløbig ikke, men endnu op imod vor Tid har saakaldte »Bindeærmer« kunnet forekomme i Jylland, og om løse Ærmer, som Russerinder i Archangelsk bar sammen med deres Sarafan, berettes af Max Tilke[12].

Benklæder

Ved min Behandling af dette Klædningsstykke i *Olddanske Tekstiler 1950*, S. 338 ff, har jeg beklageligvis i for høj Grad støttet mig til nogle af de af

11. *Olddanske Tekstiler*, 1950. S. 30, Fig. 19.

12. Max Tilke: *Osteuropäische Volkstrachten*, Berlin 1925, S. 32, No. 87 og Pl. 87.

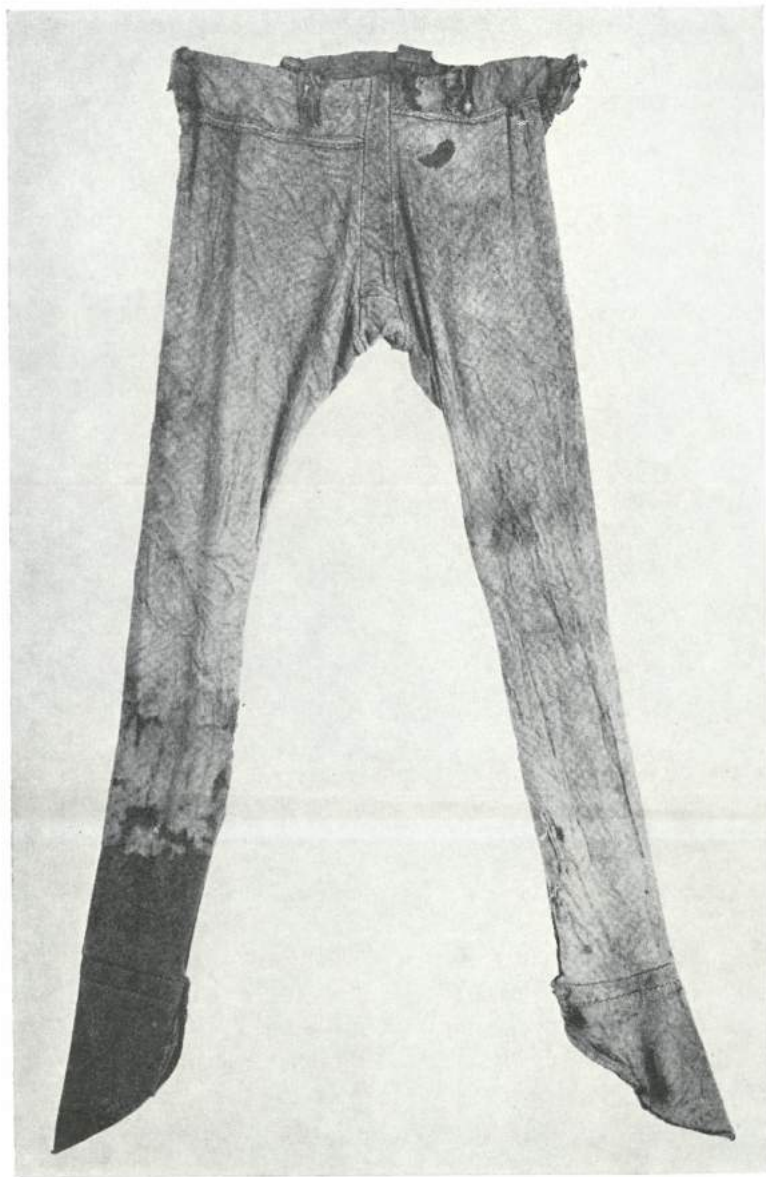

Fig. 15. Bukser fra Thorsbjerg. Forside. (Landesmuseum fot.).
Trousers from Thorsbjerg. Front. (Landesmuseum photo).

Johannes Brøndsted (Danmarks Oldtid 1940, III, S. 83, og Tilskueren 1935, S. 186) fremsatte Teorier. Ogsaa fra visse Punkter i Poul Nørlunds Dragtbeskrivelser maa jeg nu tage Afstand. En ny Beskrivelse baseret paa mine

Fig. 16. Bukser fra Thorsbjerg. Detail af Bagside. (M. Hald fot.).
Trousers from Thorsbjerg. Detail of back. (M. Hald photo).

a

b

Fig. 17a-b. Detailbilleder af Foden til Bukser fra Thorsbjerg. (M. Hald fot.).
Detail-pictures of the foot of the Thorsbjerg trousers. (M. Hald photo).

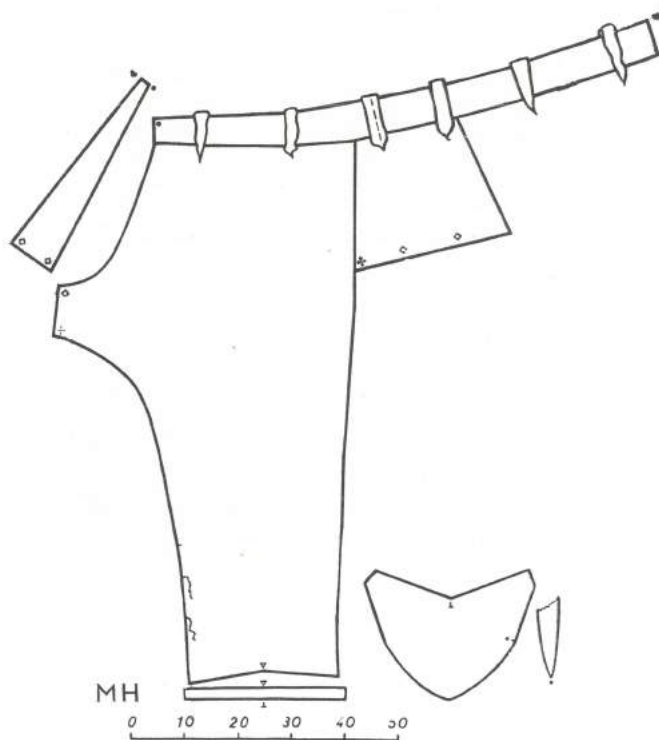

Fig. 18. Diagram for Bukser fra Thorsbjerg.
Diagram for Thorsbjerg trousers.

egne Undersøgelser, skal derfor fremføres her, idet jeg betragter min tidligere Opfattelse som forældet. De Indvendinger der i Aarbøger 1950, S. 295, er fremsat af K. Birket Smith, finder jeg i Øjeblikket ingen Grund til at gaa ind paa. De forekommer mig tildels at bero paa en noget overfladisk Læsning af min Bog, hvorfor der tillægges mig Opfattelser, som jeg aldrig har haft.

Thorsbjergfundet indeholdt to Par *Bukser*, hvoraf dog kun det ene Par (Fig. 15, F.S. 3684, se C. Engelhardt, *Thorsbjerg Mosefund*) er egnet for Undersøgelsen her, og selv dette er ikke fuldstændigt, idet højre Ben er afrevet nedentil. Det venstre er velbevaret og slutter i en Slags Strømpefod eller »Buksefod«, omtrent som man kan se det ved moderne Kravledragter for Smaa børn. En Slidse er ladet aaben i Sømmen fra Anklen og et lille Stykke opad, formentlig til Lettelse af Fodens Passage ved Iføringen, og i Slidsens Kant sidder Rester af Uldtraade eller Snore, som har kunnet tjene som Bindebaand og faa Tøjet til at slutte tæt omkring Smalbenet. Mønstreret paa Forfoden, som ses paa Fig. 18, er nærmest vingeformet. Fra Taaen og tilbage

samles det med en Søm, der falder i Fodens Axe, men omtrent fra Svangens Midte indtræder en Kile, som breder sig henimod Hælen og giver Runding og Plads for denne. En smal, remlignende Strimmel danner Forbindelsesled mellem Fod og Ben, men netop bagtil ved Hælens Plads er Tøjet ret medtaget og Tilslutningen uklar, rimeligvis paa Grund af det Slid, som naturligt maatte ytre sig her. Sømmene under Foden vender Trævlen udad, vel sagtens for at skaane Foden for Tryk fra Ujævnheden, Fig. 17 a-b. Et trapezformet Sædestykke er indføjjet paa Bagen, Fig. 16, og paa Forsiden findes en smal Skridtkile, som gaar helt igennem op til Overkanten og deler det i Tailen omløbende Stykke, hvorpaa 6 Stropper for en Livrem er anbragt. Paafaldende er det, at Stropperne bestaar af raat afskaarne Tøjstrimler, som hverken har Søm, Kantning eller anden Tildanning. Ogsaa Taillestykket vender Trævlen ud paa Retsiden. Rimeligvis har dette skullet krænges over, saa baade Stropper og Bælte blev skjult. Alle øvrige Sømme vender om paa Vrangsen. Som Regel er de oversyret med modsat vendte Tungesting. Livvidden maaler 97 cm og Længden langs Sømmen nedad gennem venstre Ben 100 cm; medregnes Bælte og Fodrem bliver Dragtstykkets fulde Længde 108-110 cm. Benvidden er derimod meget ringe, kun ca. 28-30 cm ved Smalbenet. Som Mønstret viser, er Snittet nøje beregnet og kan ikke betegnes som primitivt. Heller ikke Stoffet, som er vævet i en fin og særdeles veludført Rudekiper, tyder paa Armod eller ringe Stand hos Ejeren.

Damdorf. Et udmærket Dragtstykke har ogsaa Brogen fra *Damdorf* (K: S. 10924 b) været, Fig. 19-22. Farven er nu gyldenbrun, Stoffet er ogsaa her vævet i en smuk Rudekiper, hvilket godt kunde rime med en Datering til Folkevandringstid, men Fundet indeholdt iøvrigt ikke daterende Elementer.

Ligheden med Thorsbjergbukserne er tydelig i væsentlige Træk, men desværre savnes enkelte Dele. Saaledes mangler et udfyldende Felt til en dyb, afrundet Nedskæring paa Forsiden, i hvis Kant Trævlen sidder fremme paa Retten. Maaske er det fjernet forsætligt, thi der ses intet Spor af Slid. Det trapezformede Sædestykke er derimod bevaret og ligeledes en Del af et Bælestykke, men nogen gennemløbende Skridtkile som Thorsbjergbrogens har næppe været tilstede. Som det heraf vil fremgaa, bestaar *Damdorf*-brogen ikke af eet enkelt Tøjstykke med Sidekanterne i Behold, saaledes som jeg antog, da jeg omtalte den i *Olddanske Tekstiler*, 1950 (S. 339)[13].

13. Poul Nørlund skriver saaledes om *Damdorf*brogen (Klædedragt i Oldtid og Middelalder, Nordisk Kultur 1941, S. 37): »Ved Hjælp af bevarede Vævekanter er det ligesom ved Thorsbjergkjortlen paavist, at de er skaaret ud af et enkelt firkantet Stykke Tøj, som fuldt er udnyttet«. Hvad nu Meningen hermed har været? Vævet Tøj afgives jo normalt af Væven i Firkantform, hvilket ikke synes fornødent at oplyse, og efter det Snit, Bukserne har, kan Stoffet ikke være udnyttet fuldt ud. Forkert er det tillige, naar Poul Nørlund oplyser, at *Damdorf*brogen har Stropper paa Bælestykket ligesom Thorsbjergbrogen, og endvidere er det ikke Sædestykket,

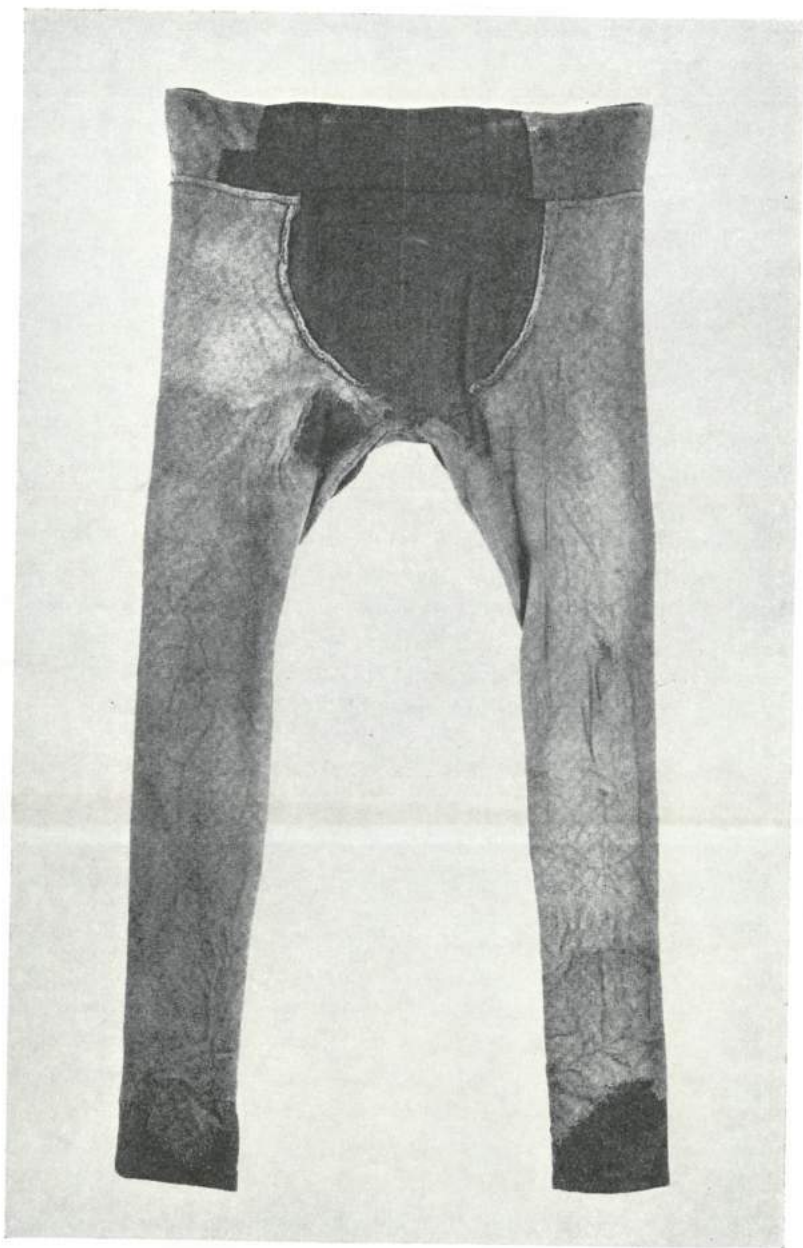

Fig 19. Bukser fra Damdorf. Forside. (Landesmuseum fot.).
The Damdorf trousers. Front. (Landesmuseum photo).

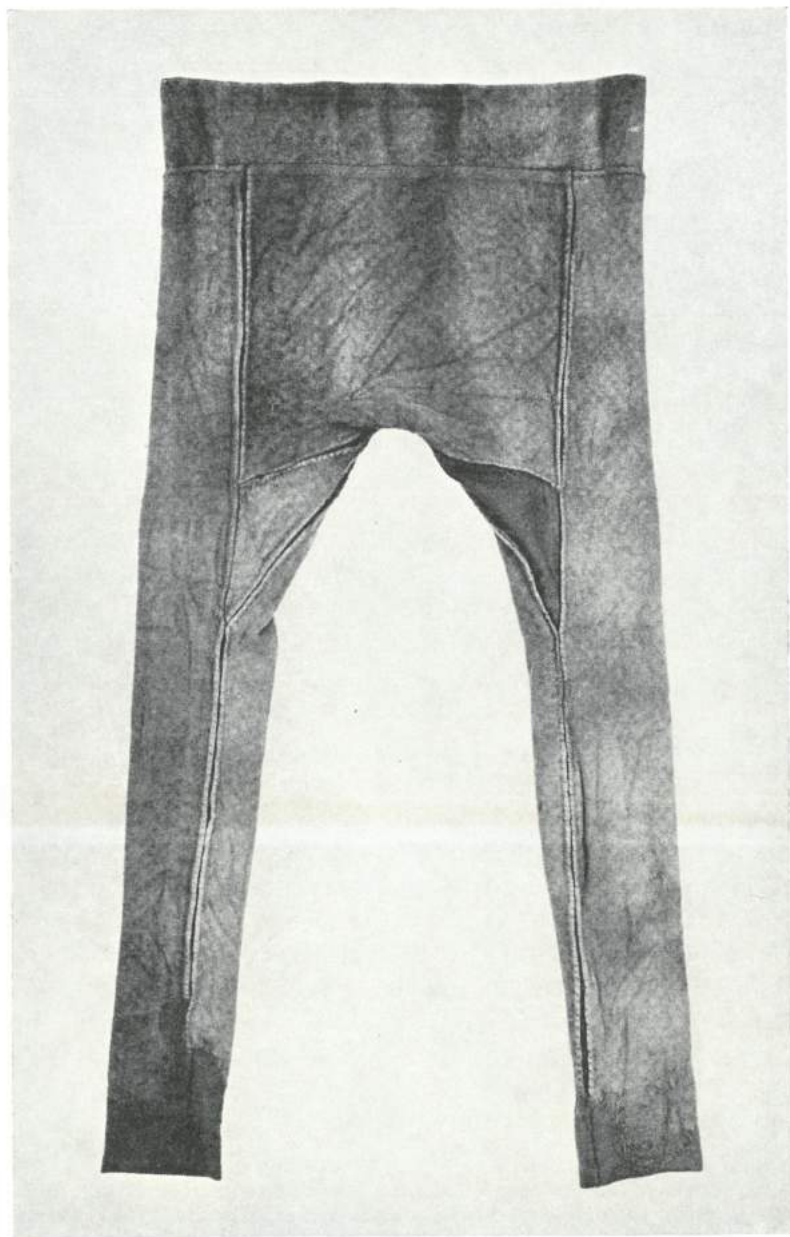

Fig. 20. Bukser fra Damdorf. Bagside. (Landesmuseum fot.).
The Damdorf trousers. Back. (Landesmuseum photo).

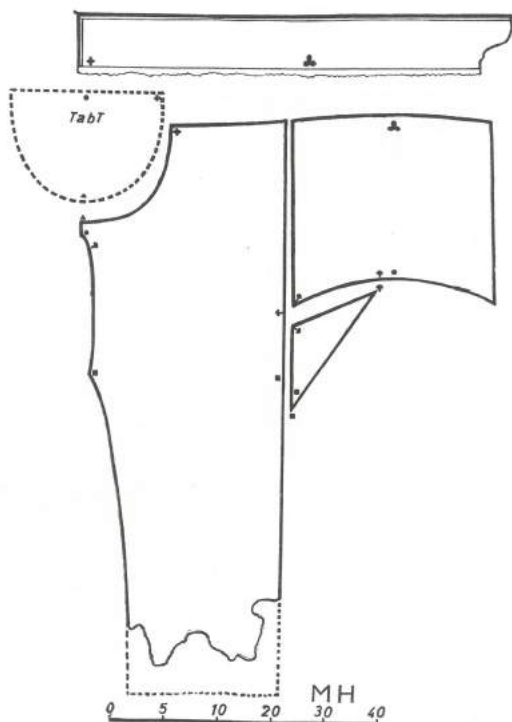

Fig. 21. Diagram for Bukser fra Damdorf.
Diagram for the Damdorf trousers.

og mit Diagram (Old Tekst. Fig. 391) svarer følgelig heller ikke til Damdorfbrogens Form og maa saaledes udgaa.

Nu er det imidlertid meget vel muligt at afgøre, hvorledes det Stykke Tøj, hvoraf Damdorfbrogen er skaaret, blev udnyttet. Til Vejledning tjener dels Spindeforholdene ved det til Vævningen anvendte Garn, dels tre velbevarede og forskellige Brikvævninger, som kendetegner naturlige Vævegrænser. Ved Planen Fig. 22, er dette søgt belyst. Den øverstliggende Kant A-B udgør Bæltestykkets Overkant, som er forsynet med en smal Brikbort, udført med 4 Brikker, hver betrukket med fire S-spundne Traade. Borten kan bestem-

Damdorfbrogen mangler, men Forstykket. G. Girke siger om Damdorfbrogen (Die Tracht der Germanen, II, Mannus-Bibliothek Nr. 25, Leipzig 1922, S. 59): »Am Hüftende der Hose befinden sich Laschen zum Durchsehen eines Gürtels«. Og hos J. Mestorf kan læses om samme Stykke (Moorleichen, 42. Bericht, 1900, S. 12): »An dem Bund sieht man Spuren von vorhanden gewesenen Knöpfen oder Strippen«. Fejltagelsen angaaende Stropperne er saaledes grundlagt i den første Publikation af 1900 og derfra vandret videre. Paa S. 59 i anf. Skrift fortsætter G. Girke: »Wie das Damendorfer Beinkleid besitzt die Thorsberger Hose am oberen Ende Schlaufen – und zwar 6 – zum Durchziehen des Gürtels«. Damdorfbrogen, som er optaget i 1900, er altsaa her blevet primær angaaende Slutninger om Thorsbjergbukserne, der allerede blev publiceret i 1863, og medens den paagældende Oplysning om Stropper paa Bæltet er rigtig for Thorsbjergbrogens Vedkommende er den forkert for Damdorfbrogens.

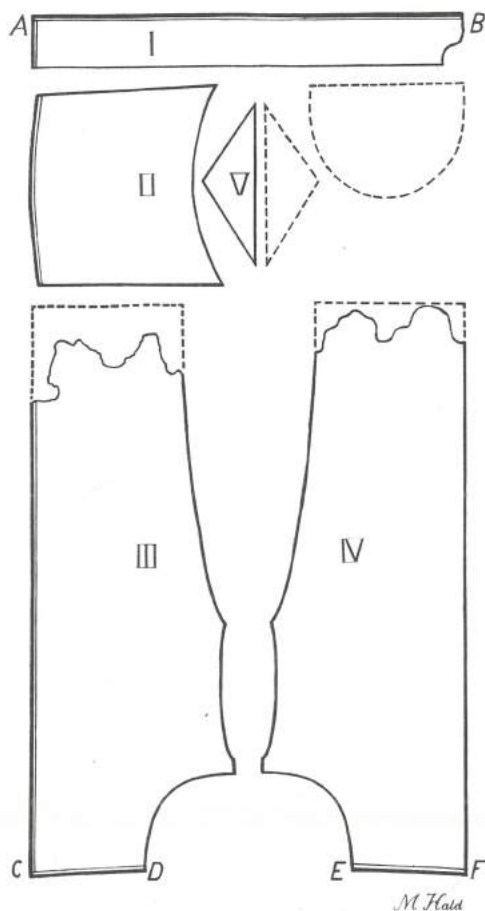

Fig. 22. Plan over de forskellige Deles indbyrdes Placering i det Tøjstykke, Damdorfbrogen er skaaret af.

Plan of the mutual positions of the different parts on the cloth from which the Damdorf trousers were made.

mes som en Opsætningskant eller Begyndelseskant, der, mens Tøjet blev vævet, har fungeret som bærende Led for hele Kædeanlægget. Bælestykkets ene Hjørne ved A er uskadt, og til dette føjer sig endnu en Brikbort, som efter sin Stilling til den første givetvis maa tilhøre en Sidekant. Til denne Bort har været anvendt 9 Brikker a 4 Z-spundne Traade. Iøvrigt er Spindeforholdene i selve Stoffet saaledes, at Islætten er S-spundet, og de Z-spundne Trendetraade ligger lodret efter den paa Planen viste Stilling.

Under Hensyntagen til disse Grundforhold kan nu de to Dele af Dragtstykket, som har Numrene II og III, placeres. Det er nemlig den samme Kantbort, der fortsætter fra A til C og ved den viste Anbringelse kommer

ogsaa de Z-spundne Traade til at flugte ned igennem alle tre Stykker. Ogsaa i Hjørnet ved C støder to Brikvævninger sammen i ret Vinkel, idet Kanten C-D er forsynet med en saadan Bort, her dog udført med S-sp. Garn og med 5 Brikker. At det er en afsluttende Kant paa Vævet, vi har for os, fremgaar af, at Trendetraadene, som i nedadgaaende Retning, er blevet ført igennem et Fag til Ydergrænsen, her bøjer om og gaar opad igen i det følgende Fag til Bortens Inderside, hvor de afskaarne Spidser endnu kan iagttages.

I Stykket Nr. IV fortsætter samme Kantbort mellem E og F, men paa den udadvendende Langside ses derimod en afskaaret Rand. Af en fjerde Brikvævning, som man her kunde vente at finde, ses intet Spor, og Vævnin- gens oprindelige Breddemaal lader sig ikke bestemme. Formentlig er en Del af Omraadet fjernet for anden Anvendelse. Den lille Skridtkile, mærket Nr. V, er traadret i den længste Side og anbragt paa Planen saaledes, at dens Z-sp. Traade flugter med Trendetraadene i de øvrige Dele, men iøvrigt udviser den ingen Træk til Oplysning om, hvor den er taget af Stoffet, og naturligvis er det endnu mindre muligt at afgøre, hvor de tabte Dele, som er antydet ved Stiblinger, engang har hørt til.

Desværre er begge Bukseben afrevet nedentil, men den oprindelige Vidde kan, hvor Stoffet er intakt, maales til 28 cm. Den største Længde er tilstede paa det højre Sidestykke (IV), hvor Maalet kommer op paa ca. 105 cm; medregnes Bæltestykkets Bredder, bliver Højden saaledes omkring 114-115 cm.

Som Fig. 22 viser, er Bæltestykket afrevet ved B, og det maaler nu kun 81 cm, hvor Udstrækningen er størst. Skønsmæssigt maa den oprindelige Livvidde anslaaes til ca. 100-110 cm.

Daetgen. Desværre kan det ikke siges, at *Bukserne* fra *Daetgen Mose* (Mus. No. K.S 11919 b, Fig. 23-25) udmærker sig ved fremragende Egenskaber; de gør tværtimod et saare beskedent Indtryk, hvad Stoffet angaar, og Beva- ringstilstanden lader meget tilbage at ønske. Muligvis er noget af Forsidens Overdel gaaet tabt, og i en Reparation lidt til højre for Midten spores i Om- raadet ved A paa Tegningen (Fig. 25) en Antydning af en Søm, som maa betyde, at to Sidestykker er blevet samlet her, men Sømmens Forløb kan iøvrigt ikke følges. Ved Foldning indad fra Siderne er Benpartierne blevet lukket til, saaledes at Sømmene her falder paa Indersiderne, hvor Slidser paa 17-18 cm's Længde er ladet aabne forneden. Benvidden maaler, hvor Slidserne tager deres Begyndelse, ca. 37 cm. Foroven er Omfanget udvidet ved Hjælp af et Par ret store Kiler og et Sædestykke, i hvis venstre Side findes en Bort udført med 7 Brikker. Kilerne er ikke ens, men formentlig skyldes Skæv- heden en skødesløst udført Reparation foretaget i Oldtiden[14].

14. I sin Beskrivelse af *Daetgenbrogen* siger Poul Nørlund saaledes: „ . . . Paa Indersiden af Benene, fra Skridtet og nedefter, hvor Sømmene ligger, er indføjjet 0,46 m lange Kiler“, (Klæde-

Fig. 23. Bukser fra Daetgen. Forside. (Landesmuseum fot.).
Trousers from Daetgen. Front. (Landesmuseum photo).

Halabiyeh. Eftersom Bukser nu er et saa sjældent forekommende Dragtstykke i Oldtidsfund, og Slutninger angaaende Detailler ofte maa bygges paa skulpturelle Fremstillinger, skal her omtales et Par Benklæder, som hører til det ovenfor omtalte Fund fra Halabiyeh ved Eufkrat[15], dateret til omkr. Midten af det 6. Aarh. e. Kr. Da jeg ikke kender Dragtstykket af Selvsyn, og Udgiverens Beskrivelse er ret kort, gengiver jeg den i Helhed: »Hørlærred af brun Farve, 15 og 12 Traade, venstresnoet i begge Retninger.

dragt i Oldtid og Middelalder, S. 38), en ejendommelig Misforstaaelse; thi som Fotografi og Snitmønster Fig. 24–25 viser, er det i Overdelen og i Benpartiernes øvre Omraader, Kilerne sidder. I Johanne Mestorfs Beskrivelse af Daetgenbogen (Bericht. 1907, S. 19) findes følgende Passus: »Um die obere Weite von 1,6 m herauszubringen, sind an der inneren Seite der Beinlänge Keile eingesetzt und oben ist, wie bei der Torsberger Hose, ein vierechiges Stück eingesetzt. . . « Det er formentlig herfra Fejlen stammer.

15. R. Pfister: anf. Skrift, S. 26, Pl. XVII. – Helt snævre lange Bukser er gengivet paa et 6 Aarh.s Mosaik i S. Apollinare Nuovo, Ravenna, forestillende de hellige tre Konger, som ogsaa er udstyret med frygiske Huer. Ernst Uehle: Die Mosaiken von Ravenna, Pl. 7.

Fig. 24. Bukser frå Daetgen. Bagside. (Landesmuseum fot.).
The Daetgen trousers. Back. (Landesmuseum photo.)

Længde 57, Livvidde 84, Skridtlængde 42 cm. Forstykket er lavet af eet Stykke, som gaar ind over Bagstykket til højre og til venstre (med 7,5 og 5,5 cm's Afstand ved Bæltet). Øverst er Forstykket forsynet med 4 Stropper med en Afstand af 9,5, 11 og 12,5 cm, hvorigennem et Bælte kan føres. Venstre Ben er blevet repareret med en Syning fra oven og nedefter og en Lap paa Knæet. Det nederste af Benene (Omkreds ca. 16 cm) kan rynkes sammen med et Snørebaand, der endnu sidder paa Plads. Disse Bukser maa have tilhørt en voksen; de har været rynket sammen under Knæet. Bagstykket er syet af flere Stykker og danner en meget stor Udposning.« Fig. 26.

Det forekommer mig imidlertid, at Beskrivelse og Fotografi paa et Par Punkter modsiger den Opfattelse, at Bukserne skulde have tilhørt en voksen Person. Naar Lappen paa venstre Bens Forside, som det siges, og som natur-

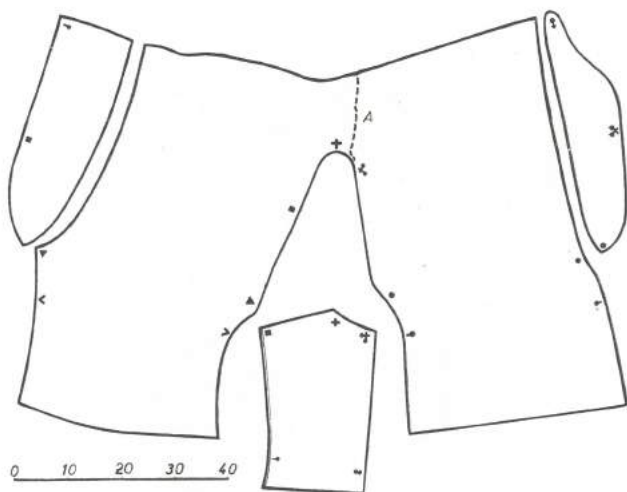

Fig. 25. Diagram for Bukser fra Daetgen.
Diagram for the Daetgen trousers.

ligt er, har ligget paa Knæet, hvor Sliddet særlig vilde ytre sig, virker det ikke ganske overbevisende, at Buksebenets Underkant skulde falde tæt under Knæet. Dertil maa Afstanden mellem Lappen og Underkanten være for stor, og Vidden i Buksebenet for ringe. Desværre kan de for Belysning af Spørgsmålet ønskelige Legemsmaal for Individder af orientalsk Race ikke fremskaffes; men for dog at faa et vist Grundlag for et Skøn medgives nogle Maal taget efter danske, unge Mennesker: En spinkelt bygget Pige paa en Snes Aar (No. I); en Dreng paa 3 Aar (No. II); en Pige paa $5\frac{1}{2}$ Aar og 114 cm høj (III).

Omkreds:	Smalben	tæt under Knæet	Læggen
No. I	19 cm	30 cm	32 cm
No. II	16 cm	$20\frac{1}{2}$ cm	22 cm
No. III	17 cm	23 cm	25 cm

I en Overall tilhørende No. III var Skridtmaalet 40 cm.

Efter dette at dømme kan en Benvidde paa 16 cm ikke have forslaaet til Omkredsen umiddelbart under Knæet, hverken paa den voksne eller paa Børnene, til Passage over Læggen endnu mindre. Det maa have været paa Benets tyndeste Sted, altsaa nede om Smalbenet, Bukserne har sluttet af. Regner man nu herfra og opad 42 cm til Skridthøjde og 57 cm til den fulde Højde, vil man faa et Resultat, som synes ganske rimeligt for et Individ med lignende Proportioner som vort Eksempel Nr. III, hvis fulde Højde er 114 cm. Det tør vel da være naturligt at anse Halabiyeh-Bukserne for bestemt for

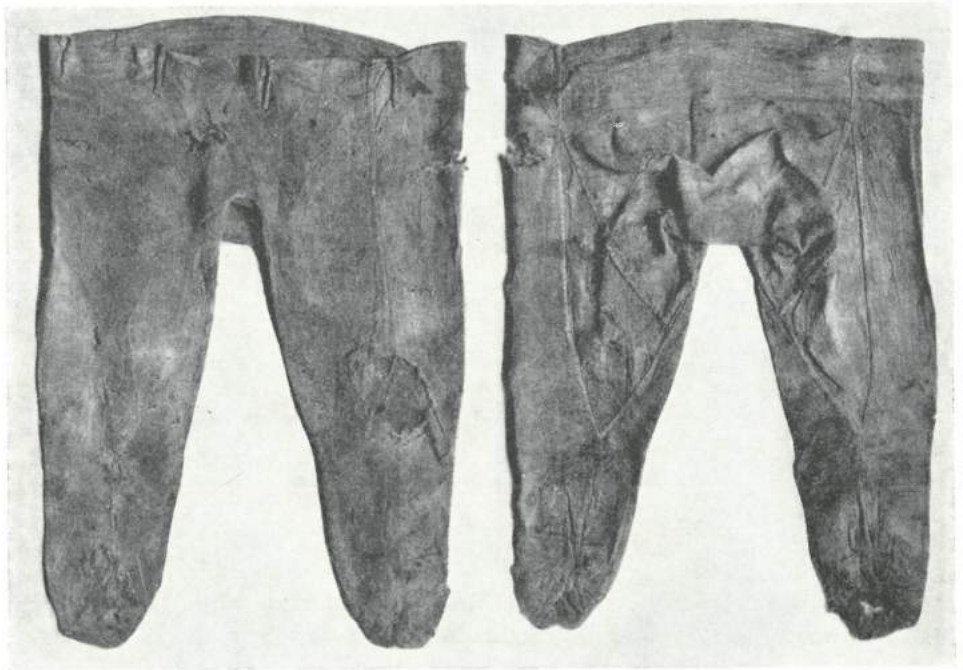

Fig. 26. Bukser fra Halabiyeh. (Efter R. Pfister).
Trousers from Halabiyeh. (After R. Pfister).

et Barn. At Livmaalet maaske forekommer lidt rigelig stort, kan næppe spille nogen Rolle, fordi Vidden øventil efter Stropperne at dømme skulde reguleres ved et Bælte.

Ser man nu paa de Sarkofagrelieffer, der er gengivet nedenfor ved Fig. 29-31[16], vil man finde, at ogsaa Bukserne til de fornemme og rige Palmyreneres Dragter, der ifølge Harald Ingholt røber Paavirkning fra Persien[17], nedadtil rækker til Benets tyndeste Sted, hvilket turde opfattes som et Vidnesbyrd om Rigtigheden af den ovenfor fremsatte Formodning. Ganske vist er det beskedne og næsten udslidte Dragtstykke fra Halabiyeh væsentlig yngre end Palmyra Kunstværkerne, men derfor kan det godt være samme Traditioner, som ytrer sig i begge Tilfælde. Desværre skjuler en Tunika det øvre Parti af Bukserne paa Relieffremstillingerne, og vi er saaledes afskaaret fra at søge efter mulige Lighedstræk der, men det er i hvert Fald af betydelig Interesse, at et arkæologisk Fund har vist os, at et Par virkelige Benklæder med *helt* Forstykke, som rækker et godt Stykke ind over Bagstykkerne, har været baaret ved Eufrats Bred i 6. Aarh. e. Kr.

16. Sml. ogsaa: J. B. Chabot: *Choix D'Inscriptions de Palmyre*, Paris 1922, Pl. XXXII No 13 og Pl. XXVII No. 12.

17. H. Ingholt: *Studier over Palmyrensk Skulptur*. S. 32.

Fig. 27. Knælende ung Germaner iført Bukser med afrundet Felt paa Forsiden.
(Bibliothèque Nationale, Paris).

Kneeling young germanic warrior wearing trousers with a rounded area on the front.
(Bibliothèque Nationale, Paris).

Vil vi nu sammenligne, kan vi notere følgende Lighedstræk: Bukserne fra Thorsbjerg, Damdorf og Daetgen har alle et lignende Sædestykke. Thorsbjerg-Bukserne[17] har tillige Stropper for et Bælte og Daetgenbrogen har to Kiler indsat bagpaa.

Ogsaa med Hensyn til Studiet af Benklæderne lønner det sig at se paa Marcussøjls Relieffer, thi her findes talrige Eksempler paa bukseklædte Germaner og andre »Barbarer«[18], og det er tydeligt, at Benklæderne er et overvejende Element i Mandens Dragt. Almindeligvis er de fangne eller kæmpende Germaner iført lange Bukser (Fig. 14), som, hvis Overkroppen er udækket, ses at være fastgjort oventil ved en Ombøjning af Stoffet, der minder om den, Thorshjergbrogen udviser. I anden Henseende er dog en betydelig Forskel at bemærke, idet Germanerkrigernes Benklæder ofte er forsynet med en Stofrigelighed saa stor, at der dannes mange Folder, endog

17. En Legging, afsluttende nedentil i en tilsat Fod, er afbildet af Camilla Trever. Fra Noin-Ula. Dateret til omkr. vor Tidsregnings Beg. (Excavations in Northern Mongolia, Leningrad, 1932, Pl. 20, S. 39).

18. E. Petersen og A. v. Domaszewski: Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom. München 1896.

helt nede omkring Underbenene, de Dele af Benene, hvor Bukserne fra Damdorf og Thorsbjerg netop maa slutte meget stramt.

Til den ejendommelige, runde Udskæring paa Damdorfbrogens Forside er der ikke mange Paralleler at finde, men i enkelte Tilfælde ses dog Detailler, som kunde tyde paa samme Snit. Tydeligst er dette Træk ved en lille Bronze-statuetten, nu i Nationalbiblioteket i Paris, forestillende en ung Germaner med tilbagekastet Kappe, Fig. 27[19].

Desværre interesserede de romerske Forfattere sig saa godt som ikke for den Beklædning, der blev baaret af deres alvorligste Fjender[20]; dog giver Tacitus, hvis berømte *Germania* er forfattet i Slutningen af 1. Aarh. e. Kr., følgende kortfattede Oplysning om Mandsdragten: »Som Klædning (bruges) en Kappe (sagum) sammenholdt med et Spænde (fibula) eller i Mangel heraf en Naal (spina, betyder ogsaa Torn). Hele Dage tilbringer de iøvrigt ved Arnen eller Ilden. De rigeste udmærker sig ved Klædedragten, ikke en folderig (bølgende) som Sarmaterens og Partherens, men stram og fremhævende de enkelte Lemmer. De bærer ogsaa Skind af vilde Dyr, de nærmest Floden ret skødesløst, de fjærnere mere udsøgt (som man kunde vente) hos dem, hvem der ikke er (bragt) god Smag ved Handelsforbindelser. De udsøger Jagt dyr, og de afflaaede Huder besætter de med Lapper (maculis) og Skindstykker af vilde Dyr, som Oceanet og et ukendt Hav avler.«[21]

GERMANERNES KVINDEDragt OG MAINZERRELIEFFET

Ogsaa angaaende Kvindernes Dragt er det sparsomt, hvad Tacitus meddeler. Han siger blot: »For Kvinderne er Klædedragten ikke anderledes end for Mændene, med Undtagelse af at Kvinderne ret hyppigt hyller sig i linnede Klæder, og de pynter dem med rød Farve (purpura variant), og de forlænger ikke Klædningens øverste Parti i Ærmer, nøgne er de paa Underarme og Overarme; men ogsaa den nærmeste Del af Brystet er bar[22].

Da Tacitus ikke engang omtaler Buksedragten som værende i Brug hos Mændene, forstaar man ikke, hvorfra Arkæologerne har faaet den Idé, at den skulde være anvendt af Germanerkvinderne, men ikke destomindre synes Ideen dybt rodfæstet, og Hovedstøttestøttet for Teorien er det be-

19. Bronzefigur af en knælende Germaner, Bibliothèque nationale, Paris. — e. Karl Schumacher, *Germanen-Darstellungen* Pl. 36, No. 142.

20. H. C. Broholm: *Kulturforbindelser mellem Danmark og Syden* 1960, S. 79 ff og 92 ff.

21. Oversat af H. C. Broholm.

22. *Germania* 17. Oversat af H. C. Broholm. — Naar J. Brøndsted (*Tilskueren* 1935, S. 186) siger, at Tacitus' Udtalelse om, at Kvindedragten ikke var meget forskellig fra Mandsdragten, har vakt Anstød og Modsigelse fra tyske Lærde, beklager jeg, at han ikke har anført sin Kilde, som jeg ikke har været i Stand til at finde.

Fig. 28. Kalkstensrelief fra Mainz. (Altertummuseum der Stadt Mainz fot.).
Limestone relief at Mainz. (Altertummuseum der Stadt Mainz photo).

kendte Kalkstensrelief i Mainz, (Fig. 28) om hvis Fremkomst jeg efter L. Lindenschmidts Publikation[23] skal meddele følgende:

»Paa Pladsen foran den tidligere Gauthorwall i Mainz nordvest for den tidligere Gauthor fandtes i 1898 ved Plantning af Træer i omtrent 1 m's Dybde en profileret Kalkstenskvader af en Gesimssten af romersk Proveniens til en større romersk Bygning. Dette gav Anledning til en nærmere Under-søgelse, som førte til Opdagelsen af Fundamentet til en Del af den gamle Bymur, der næsten helt bestod af romerske Bygningsdele (Werkstücken). Henimod den tidligere romerske Gauthor var Murværket allerede i det 17. Aarh. forstyrret af den foran Porten liggende Grav, og ogsaa mod Vest var Forbindelsen med Bymuren ødelagt ved Anlæggelsen af en ny Militær-bygning.

Den fundne Del havde en Længde af 36 m. Fundamentet, som viste en Tykkelse 2,90–3,00 m, var dannet paa den Maade, at man paa begge Sider af Fundamentgruben havde stillet Kvadre og Bygningsdele tæt sammen, uden Mørtelforbindelse og udfyldt Rummet mellem begge Rækker med Affald (Schutt), Murbrokker og Smaasten. De forsirede Sider af Kvadrene, Plader og Gesimsstykker var stadig vendt nedad eller indad, saa at Fundamentet fik glatte Flader udadtil. Blandt Fragmenterne fandtes en lille Plade med fjerde Vindelicer-Cohortes Stempel og et Fragment med XIV Legions Stempel. Ialt fandtes i Gruben ca. 100 Bygningsdele.

. . . . Blandt Fundets vigtigste Dele er Fragmentet af en Kalkstensplade, 73 cm høj, 50 cm bred og 30 cm tyk. Den har en 15 cm bred og 5 cm frem-springende Randliste.«

Denne Plade bærer et Relief, der viser en Kvinde med lange Lokker, sid-dende i en let sammensunken Stilling. Begge hendes Ben mangler indtil Knæene, og Underansigtet er noget forstødt, men iøvrigt maa Stykkets Bevaringstilstand betegnes som ret god. Kvinden bærer et langt Slør, hvis nederste Snip ligger hen over hendes Skød. Dragten er en Slags tætsluttende Kombination, hvis Rudemønster adskiller den tydeligt fra Sløret. Hun sidder paa et Underlag – en lav Bænk el. l. – med en Pølle, og tæt ved Kanten i det nederste Hjørne til højre findes et Fremspring, der ser ud til at være For-foden af et andet Menneske. For at faa Vished herom, henvendte jeg mig til Altertumsmuseum i Mainz og bad om Oplysning om, hvorvidt det var mu-ligt efter Originalen at afgøre dette Spørgsmaal. Dr. B. Stümpel[24] har ved Brev af 18. April 1962 venligst meddelt følgende: »Eine Besichtigung des Originals bestätigte Ihre Vermutung bezüglich der kleinen Erhebung in der rechten unteren Ecke des Fragmentes. Es scheint sich in der Tat um den

23. Westdeutsche Zeitschrift XVIII, 1899, S. 394 ff.

24. Jeg takker Dr. B. Stümpel for Meddelelsen og for den nye fotografiske Optagelse af Reli-
effet, som han venligst har stillet til min Raadighed.

Fig. 29. Sarkofagrelief fra Palmyra. (Efter J. B. Chabot).
Sarcophagus relief from Palmyra. (After J. B. Chabot).

Fuss einer zweiten Person zu handeln, die der Germanin gegenüber sitzt oder gegenübersteht.«

Desværre staar man, naar man spørger om Relieffets Anvendelse og Alder paa bar Bund. Fundberetningen oplyser jo kun, at Stykket tillige med flere Bygningsdele har været anvendt til Fyld og siger intet om den oprindelige Bestemmelse med Relieffet eller om dets Placering, ikke heller hvornaar det kom i Jorden, eller hvor det blev fremstillet. Den noget haandværksmæssige Maade, hvorpaa det er gjort, tillader næppe en nøjagtig Tidsfæstelse, og det er derfor heller ikke underligt, at Dateringen af Mainzerrelieffet svinger ret betydeligt. G. Girke[25] sætter det i 1. Aarh. e. Kr., medens Bienkowski henfører det til 3. Aarh.[26].

For det Problem, jeg her behandler, spiller dog en snæver Datering en mindre Rolle. Det, som det for mig drejer sig om, er Spørgsmaalet: Hvad er

25. G. Girke: Die Tracht der Germanen, Mannus Bibliotek, 1922, S. 39.

26. Bienkowski: »Zu Tacitus Germania, c. 17«, Beiträge zur Alten Geschichte und Griechisch-Römischen Altertumskunde, Berlin 1903, S. 351.

Fig. 30. Sarkofagrelief fra Palmyra. (Efter J. B. Chabot).
Sarcophagus relief from Palmyra. (After J. B. Chabot).

det for en Kvinde, vi har for os? Det eneste man rent umiddelbart kan sige er, at det er en Kvinde, som er nedsunken i dyb Sorg.

Af tyske Forskere, som har behandlet Problemet, er der, saa vidt jeg ser, kun regnet med to Muligheder: Enten, at det er en sørgende Germanerkvinde eller en sørgende Germania[27]. Den sidste Opfattelse forekommer mig ikke velbegrunder, thi de Fremstillinger, man har af sørgende Personifikationer af betvungne Provinser, er ret stereotype og viser en siddende Kvinde, ofte ved et Trofæ, og gerne klædt i en lang Kjoledragt af den Art, Germania bærer paa Relieffet fra Neptunbasilikaen[28] eller en Tunika og Kappe, som den paa Augustus Statuen fra Primaporta som Germania opfattede Figur, er iført[29].

Om nogle Møntbilleder tør antages at vise bukseklædte Kvinder, saaledes

27. Ifølge Girke S. 114 udtaler K. Schumacher: »Diese Figur illustriert in ausgezeichneter Weise die taciteische Schilderung in der Germania«. . . . »Doch ist auf unseren Relief, entsprechend der realistischen Behandlungsweise im 1. Jahrhundert, sicherlich keine Barbarin im allgemeinen oder eine Germanin in Phantasiekostüm dargestellt, sondern eine Germanin, wie sie die römischen Bildhauer in Mainz täglich vor Augen haben konnten«. – G. Kossinna: Die deutsche Vorgeschichte. Leipzig 1935, S. 219. »Wir haben hier nicht irgend eine trauernde Germanin vor uns, sondern eins trauernde »Germania«.

28. Schumacher: Germanendarstellungen, S. 14, Pl. 17, 59.

29. A. Alföldi: Zum Panzerschmuck der Augustusstatue v. Primaporta Röm. Mitt. 52 (1937. Pl. 18). Hans Kähler: Die Augustus Statue von Primaporta (1959) Pl. 18. For denne Henviisning takker jeg Dr. H. C. Broholm.

Fig. 31. Sarkofagrelief fra Palmyra. (Ny Carlsberg Glyptotek fot.).
Sarcophagus relief from Palmyra. (Ny Carlsberg Glyptotek photo).

som nogle Forskere har ment[30], vil jeg lade staa hen. De minder i hvert Fald ikke om de nævnte Kvindeskikkelser. Tolkningen af Mainzerrelieffet som en sørgende Germanerinde forekommer mig – selv om den er blevet accepteret i dansk arkæologisk Litteratur[31] – ligeledes at støde paa betydelige Vanskeligheder. Ikke alene strider jo Fremstillingen af en Kvinde, der bærer en Dragt med lange Ærmer imod Tacitus' Ord om, at Germanerinderne brugte ærmeløse Kjoler, men i det store Materiale af romerske Relieffer og Statuer, der viser germanske Kvinder, søger man forgæves efter Kvinder iført Bukser. Vil man end frakende dette negative Vidnesbyrd Betydning, kan man dog ikke se bort fra, at Mainzerrelieffets hele Stil og Udførelse langt fra viser Slægtskab med de romerske Kunstværker. Snarere minder Fremstillingens Præg om en Art Gravmæler fra den nærmere Orient, som i stort Tal forekommer i Fundene fra Palmyra[32]. Her finder man

30. Se f. Eks. K. Schumacher: *anf. Skr.* S. 43 ff. Dog har G. Girke ytret Tvivl herom, *anf. Skr.* S. 113.

31. Johannes Brøndsted: *Tilskueren* 1935 S. 186 og Fig. 12. – Danmarks Oldtid III, 1940, S. 83. – Danmarks Oldtid III, 1960, S. 258. Margrethe Hald: *Olddanske Tekstiler*, 1950, S. 404.

32. Harald Ingholt: *Studier over palmyrensk Skulptur*, København 1928, S. 31 ff, Pl. III og S. 63 ff og Pl. XII. – J. B. Chabot: *Choix D'Inscriptions de Palmyre*, Paris 1922, Pl. XXVII, No. 10, 11, 12, 13. – E. Ledrain: *Quelques Inscriptions Semitiques du Louvre. Revue D'assyri-*

ofte den døde Husbond liggende paa et lavt Leje, støttende venstre Arm paa en Hynde eller Pølle. I Haanden holder han en Drikkeskaal, og Blikket er stift og tomt rettet fremad. Undertiden ses flere Familiemedlemmer i Baggrunden, undertiden er kun Hustruen tilstede paa sin – aabenbart obligatoriske Plads – ved Mandens Fodder. Se Fig. 29, 30 og 31. Som Regel er de palmyrenske Portrætter strengt frontale, men enkelte Undtagelser forekommer dog, saaledes den i Halvprofil viste Kvinde paa det smukke Sarkofagrelief, som ejes af Ny Carlsberg Glyptoteket, Fig. 31. Kvindens lange Slør hænger ned over Ryggen og iøvrigt er hun iført Himation og en Chiton med lange, snævre Ærmer. Relieffet foreligger i to Dele. Stykket til venstre maaler $80 \times 50 \times 18$ cm, medens Stykket til højre er $75 \times 81 \times 18$ cm stort. Det dateres til 146–47 e. Kr.[33]. At den Fod, der ses nederst til Højre paa Mainzerrelieffet i Analogi hermed naturligt maa opfattes som hidrørende fra en liggende afdød Person, forekommer mig højst troligt. Og hermed turde Relieffets virkelige Karakter være klarlagt.

Sammenligningen med de palmyrenske Gravrelieffer kan ved første Blik forekomme dristig, men med den livlige Forbindelse, der i Kejsertiden var mellem Romerrigets forskellige Provinser, kan den næppe være urimelig. Af stor Betydning for kulturel Udveksling, har de Folkeflytninger været, som flere Kejsere yndede at foretage af militære Grunde, eller fordi visse Provinser var gaaet tilbage i Folketal. Saaledes førte Kejser Trajan i 107 e. Kr., efter Okkupationen af Dacien, Kolonister fra andre Dele af Riget, bl. a. *Palmyra*, til denne nye Provins[34].

Ikke en Personifikation af en besejret Provins, men en sørgende Enke er fremstillet paa dette Kunstværk.

Det er nu værd at bemærke, at Amazoner paa græske Vasebilleder ofte bærer en snæver Buksedragt med lange Ærmer, tilmed mønstret paa en ejendommelig Maade, f. Eks. ogsaa med Terner[35]. Det Rudemønster, som Mainzerkvindens Dragt viser, er af flere Forskere tolket som en Gengivelse af Vævningen (Rudekipper), en Tydning, som næppe nogen vilde falde paa, hvis de ikke vidste, at Rudekipper træffes i Dragtstykker fra Thorsbjerg. K. Schumacher[36], som omtaler et Par Eksempler paa Germanerfigurer fremstillet med ternede Bukser, henviser direkte dertil saaledes: »Vgl. die Gewänder und Hosen der Moorleichen von Thorsberg«, og andetsteds siger

ologie II, Paris 1892, S. 143, Pl. VI. – Lateran Museet ejer et smukt romersk Relief forestillende en Dødefest (gengivet af Gisela Richter: *Ancient furniture* (1926), Fig. 295). Her ligger den døde paa en Løjbænk og ved hans Fodder sidder Kvinden paa en Stol. Hun bærer ikke Slør. Mandens Leje er saa højt, at Smaafigurer har faaet Plads nedenunder.

33. H. Ingholt: *anf. Skr.* S. 33 og S. 63.

34. David Talbot Rice: *The Byzantines*. London 1962. S. 22. Henvisningen skyldes Dr. H. C. Broholm.

35. A. Furtwängler und Reichold: *Griechische Vasenmalerei*, 1932, Tab. 75–76; 116; 166.

36. K. Schumacher: *anf. Skr.* S. 25, No. 96 og Pl. 29 No. 96; S. 26, No. 100 og Pl. 30, No. 100.

Fig. 32. Amazone. Detaillé af græsk Vasebillede fra 5. Aarh. efter Furtvängler und Reichholt. Pl. 62.

Amazon. Detail of Greek vase picture, 5th cent. After Furtwängler & Reichholt pl. 62.

han: Dieses Rautenmuster begegnet mehrfach . . . und scheint eine Eigentümlichkeit germanischer Gewebe sein.« At Thorsbjerg Dragtstykkerne ikke hidrører fra et Moseligfund, men fra et Offerfund, spiller maaske i nærværende Tilfælde en underordnet Rolle, men at bygge Slutninger paa Opfattelsen af Rudekiperen som en specielt germansk Væveart, maa siges at være temmelig uheldigt. Vævninger i Rudekipen er ogsaa paavist i arkæologiske Fund fra Orienten, og netop fra Palmyra[37] og Dura[38], og af den meget forskelligartede og udstrakte Anvendelse, Mønstrer med Ruder stillet paa Spidsen har haft i orientalsk Reliefkunst, synes det ikke at have været Kunstnernes Mening at benytte det til Angivelse for en bestemt Væveart, ja, næppe engang som Materiale-Karakteristik overhovedet. I Palmyrareliefkerne møder vi det paa Stole og paa et Sadeltæppe for en Kamel[39], og endnu hyppigere forekommer det i det rige Billedmateriale, som findes i Harald Ingholts omfattende Værk: »Gandharan Art in Pakistan«[40], hvor det bl. a. kan

37. R. Pfister: *Nouveaux Textiles de Palmyre*, Paris 1937, Pl. VI, 1 og 2.

38. R. Pfister and Louisa Bellinger: *The Excavations at Dura-Europas*, Part II, 1945, Pl. XXXII, D 2.

39. H. Ingholt: *Studier over Palmyrensk Skulptur* Pl. VII 2 og Pl. XII 1.

40. H. Ingholt: *Gandharan Art in Pakistan*. Afb. No. 174, 493, 47 og 452. Jeg takker Professor Ingholt som venligst har henledt min Opmærksomhed paa dette Værk.

Fig. 33. Kvindefigur fra Sirkap. (Efter H. Ingholt: Gandharan Art in Pakistan, no. 441).
Female figure from Sirkap. (After H. Ingholt: Gandharan Art in Pakistan, No. 441).

ses paa en Vognfading, paa Vingerne af et Fabeldyr, paa et Soldaterkyrads og . . . paa en Elefant, Fig. 34.

Med mindre Held søger man efter Kvindefigurer iført et Klædningsstykke, der med Sikkerhed kan siges at være af samme Beskaffenhed som Mainzerkvindens[41], men maaske er der dog Grund til at være opmærksom paa en lille Kvindeskulptur fra Sirkap[42], Fig. 33, om hvilken det i Beskrivelsen bl. a. hedder: »She is dressed in a cloak open in the front and recalling those worn by both Parthian and Kushān nobles and known from Hatra, Shotorak, Surkh, Kotal, and Mathura . . . . Under the cloak she wears a transparent undergarment reaching to the feet.« Figuren, som er

41. Det er endnu i Syrien noget ganske almindeligt at se Kvinder færdes paa Gader og Veje iført lange snævre Bukser, der ikke alene skjuler Anklerne, men næsten rører Jorden. Dertil bæres halvlange Kjoler med lange, snævre Ærmer samt et Slør, der rækker til Knæbuen i det mindste. — En Række forskellige Typer af Kvindebukser fra ny Tid afbilder Max Tilke i sit Værk: *Orientalische Kostumen*, 1925.

42. H. Ingholt: *Gandharan Art in Pakistan*, S. 167 og No. 441 i Plancherne.

Fig. 34. Elefant, der plukker Lothus. Skulptur fra Lahore.
(Efter H. Ingholt: Gandhāran Art in Pakistan, No. 452).

Elephant plucking lotus flowers. Sculpture from Lahore.
(After H. Ingholt: Gandhāran Art in Pakistan, No. 452).

4 $\frac{1}{8}$ " høj, har mistet Hovedet. Dateringen lyder paa tidlig 1. Aarh. e. Kr. Naar man ved, hvor vanskeligt det kan være ved skulpturelle Fremstillinger at klarlægge Dragtstykkers virkelige Konstruktion, navnlig naar man ikke har Genstanden selv forhaanden, og naar det saa tilmed som her, drejer sig om et gennemsigtigt Klædningsstykke, maa man naturligvis være forbeholden i sine Slutninger.

Hvad Mainzerrelieffet angaar, tør jeg ikke udtale mig om, hvorvidt det er udført i Orienten eller i Mainz efter orientalsk Forbillede, men maa overlade til Orientalisterne at finde dets Hjemsted. Herom kunde maaske en Analyse af Kunstværkets Materiale give en Antydning, og ganske udelukket er det vel heller ikke, at tabte Dele kunde komme for en Dag og supplere Fremstillingen.

Men givet er det, at Germanerinde er Kvinden paa Mainzerrelieffet ikke; og som Eksempel paa og Bevis for, at Germanerkvinder i Jernalderen bar Buksedragter, maa det, saa vidt jeg kan se, lades ude af Betragtning.

MARGRETHE HALD

DRESS STUDIES

This work forms a supplement to the part in my book "Olddanske Tekstiler", Nordiske Fortidsminder V, 1950, in which I dealt with garments of the Iron Age, found in bogs. I have since had opportunities of making primary examinations of the cloths and garments that were discovered in Schleswig-Holstein bogs and now in the possession of Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum für Vor- and Frühgeschichte*) in Gottorp Castle,**) Schleswig and now consider it right to publish my new observations in this periodical.

I shall first deal with the cloths and compare with some fragments in the Nationalmuseum in Copenhagen.***) [1-3].

FRAGMENTS OF FABRICS FROM THORSBJERG

I. Landesmuseum (Mus. No. F. S. 3687). Some fragments of a fabric mounted on a piece of modern frieze measuring 137 × 104 cm. The size of the original cloth is unfortunately impossible to determine. It is true that small areas of two selvages and a part of a transverse edge remain, but as the whole passage of the threads is not intact in either warp or weft the question of the original size must be left open.

The colour is brown of a very deep shade, the weave is 2/2 twill and the warp yarn is Z-spun whereas the weft yarn is S-spun, Three tread counts in areas of 5 × 5 cm. give the following results: 44 warps, 49 wefts; 44 warps, 46 wefts, and 43 warps, 45 wefts. The counts were made in the best preserved part of the cloth which is shown in the photo fig. 1.

In addition to these general features there is the more unusual one that on the lower edge over a stretch of about 34 cm. the warp threads emerge from the edge and form loops of a most unusual construction. The analysis in fig. 2 shows how.

It must be remembered that the state of preservation of this cloth varies in parts; in the upper part in the illustration the destruction is of a peculiar character, every second pair of weft threads having disappeared for some unknown reason (fig. 3b); on the upper transverse edge, however, a narrow strip of the twill remains in almost undamaged condition and there the edge terminates in tassels 8 to 10 cm. long, of which the tips have been cut or worn off in the course of time.

II. National Museum, Copenhagen (Mus. No. 24821). A fragment (fig. 4) which in several respects is markedly similar to the above F. S. 3687. Of very peculiar character is the preserved section of an original transverse edge where the emerging warp threads are turned back in loops of the same kind as those shown in figs. 1 and 2. See fig. 5. Even in the course of the preliminary examination of these bog-found textiles at the National Museum in the early 1940's I came to the conclu-

* I express my best thanks to the director, Professor, Dr. Karl Kersten and to the staff of the museum for their kind assistance during my study. I am also grateful for new photographs placed at my disposal.

** In the following cited "Landesmuseum". Figures and reference numbers apply to the Danish text.

*** Cited: Nationalmuseet. The numbers in [ ] refer to the notes in the Danish text.

sion that fragment No. 24821 must be part of a larger piece of *tubular-woven* cloth warped with yarn from two balls[4]. That this method really was practised in pre-historic time in Denmark was subsequently proved by a piece of cloth recovered in 1946 from a bog at Ræbild Skovhuse[5]; on this cloth there still remained an area of two joined transverse edges, thus showing the position of the warp loops at both ends of the cloth, Fig. 6; *one* row of its loops—the more complicated—has an analysis corresponding in principle to fig. 5.

III. National Museum (Mus. No. 24820). Everything considered this piece too may be identified as belonging to F. S. 3687. Cf. Figs. 3a and 3b. It does not originate from the same area as that shown in fig. 1, but from the opposite end of the cloth—presumably its terminal end.

IV. Landesmuseum (Mus. No. 3688) comprises some fragments of cloth mounted on a piece of a modern frieze about 108 cm. wide and 75 cm. long. Of the pieces that formed a part of the prehistoric fabric only some sections of one original edge remain and the actual measurements of the cloth cannot be determined.

The colour is dark brown, the weave is a regular 2/2 twill, the warp threads are Z-spun and the wefts S-spun. Counting two areas of 5×5 cm. gave 56 warps, 54 wefts; 56 warps, 50 wefts. From the primary transverse edge, which is turned downwards on the photograph fig. 7, emerges a tassel from a tablet-woven border. At first glance this is not of particular significance, but the destruction, which usually has anything but a desirable effect on textiles, for once facilitated the work of examination—it uncovered a subtle device. At places where the tablet-woven border has perished the fringe is so exposed that its undeniably special construction can be observed; it can be seen that the warp threads extending beyond the cloth edge have *not* free ends but are reversed in rather short loops whose position is shown in fig. 8.

The loops were then grouped in pairs and through each pair were drawn two alien threads which are Z-spun, with the consequence that when they are bent back and run together they form a four-ply, S-twisted continuation of the original piece. In other words they become exactly like it and the piecing, obtained without the use of knots, is scarcely visible. Finally the join is completely concealed, the fringe being employed as the weft in a tablet-border to decorate the edge of the fabric.

Still another trick was brought into use for the purpose of giving the fabric a handsome ending; it is to be seen in the line between tablet-weave and cloth by severed thread ends at every other tassel, whereby they have the appearance of being "rootless". The probability is however that they all consisted of prolongations of the threads drawn through the warp loops which, after having been drawn downwards through a shed in the tablet border were reversed and carried back as a weft in the following shed. This is suggested by closed turns which in one or two instances were traced in tassel ends, fig. 7. The tablet border was worked in ordinary cording technique with four threads to each tablet and of Z-spun yarn. By the position of the warp loops that are enclosed by the tablet and which form the inner part of the fringe the cloth reveals itself as tubular fabric which has been opened, but a tubular fabric of the uncommon kind that is warped from two balls (cf. fig. 6), for which reason alone it deserves attention. But it is also interesting because it is a specimen

of tubular weaving and tablet weaving combined, the one solitary example known to me.

It is obvious, of course, that the tablet border here was not intended to be functional. The border was not a bearing member in the weaving of the cloth, for it could not secure the position of the warp threads. They would simply slide out of the border if subjected to tension, and moreover the end loops were so short that they required lengthening with alien thread to make them at all long enough for drawing through the border. Apart from the fact that tablet weaving serves no natural purpose in arranging a tubular work, the features described show abundantly that its application was solely for the purpose of adding an ornamentation to the *finished* cloth and so in the present case must be described as a secondary purpose.

V-VI. National Museum (Mus. No. 24823 a and b, Fig. 9).

In the 1940's these two fragments were identified as being parts of one and the same fabric[6], and the new examination has shown that in addition they belong to F. S. 3688 in the Landesmuseum. Like that specimen they have a section of an original edge with a tablet border and a fringe remaining; but there is a difference, in that there are no concealed warp loops inside the tablet border. Cf. figs. 10 and 8. All the same, this does not prevent their being parts of the same unit as F. S.-3688, Fig. 7; it is just that their place was not on the same transverse edge as the warp loops. We are in fact in a position to know that the course of the warp threads on the edge of 24823 a and b—had this been intact—would have been reversed into closed loops consisting of *neighbour* threads. This can be concluded from the analogy between the loops on F. S. 3688 (Fig. 8) and those on the Ræbild cloth, fig. 6, and from experiments instituted on the problem, Fig. 5, uppermost. As individual pieces these two fragments in the National Museum were not identifiable as part of a tubular fabric with a warp of yarns from two balls. It was not until they were brought into their original context that they became fully comprehensible and thereby acquired their real value.

COATS

The Thorsbjerg coat or shirt (Mus. No. F. S. 3683, see also C. Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund p. 18) must originally have been a handsome and well-made garment, and its state of preservation must be said to be good. It consists of only four parts as well as two ornamental borders at the wrists. The front (fig. 11) measures 86 cm. in length and the back (fig. 12) 90 cm. The width is 56 cm. at a tablet-woven border on the lower edge of the back, but the material must have been narrowed a little on the loom: at the lower part of the front where the edge has been cut off and overcast the width is reduced to 52 cm. The neckline is about $3\frac{1}{2}$ cm. deeper at the front than at the back, and outwards towards the shoulder seams the diameter is about 26 cm., but just there the measurement is uncertain owing to damage. The edge is overcast.

The sleeves were cut across the fabric, the width of the piece thus being the sleeve length; this is verified by a selvedge both at the armhole and at the wrist. A certain attempt at shaping was made on the sleeve by turning the material over to round

it off slightly at the top, of which the seam joins on to the back piece 7 cm. below the shoulder seam. Nor was any cutting done to shape the sleeve at the wrist; the width was simply maintained down to a short distance below the place of the elbow, whereafter the cloth was turned in at the seam so that at the wrist the width was reduced to 18 cm.

The Reepsholt coat consists of only one piece of cloth shaped on the loom[7] (fig. 13). First one sleeve was woven across a small section of the warp at the middle, i. e. 50 cm. across and 33 cm. in height. Thereupon the entire loom width of 194 cm. was worked to a height of 115 cm., and finally the other sleeve was made in the same way as the first. A slit was formed at the middle to act as the neckhole. When the garment was to be finished off the material was folded over and turned 90° to bring the weft to lie longitudinally, the length thus becoming 97 cm. Sleeve edges and also sides were joined by stitching, whereafter the circumference of the body became 230 cm. and the span of the sleeves 182 cm. The sleeve width at the wrist was reduced to about half by turning the material in.

An important difference between the two garments is that the Thorsbjerg coat has sewn-on sleeves whereas the Reepsholt tunic owes its shape to the loom alone. Further, the somewhat narrow Thorsbjerg garment is only 108 cm. wide, intended for a slender person, but the Reepsholt tunic for a man of heavyweight class. With its considerable width, 230 cm., it gives more an impression of being over-dimensioned. No doubt some of the apparently superfluous cloth was gathered into folds when in use.

The Reepsholt garment is not datable archaeologically, but H. A. Potratz considers it as belonging to a period within first two centuries A. D. It is beyond doubt that this particular garment has southern prototypes, for by its special shape it must be placed among the cruciform tunics that are known so well from the so-called Coptic finds in Egypt and from the liturgical vestments known as the dalmatic.

In France the type has been identified in a Gallo-Roman find from Martres-de-Veyre, dated to the 2nd century A. D.[8]; of its spread Eastwards there is evidence in an ancient Syrian find from Halabiyeh on the Euphrates, about 65 km. North of Deir-ez-Zor. Excavations in the burial towers unearthed a number of textile and clothing remains, including a child's fairly well preserved cruciform tunic. The towers are thought to have been built on the initiative of Justinian I about the middle of the 6th century A. D. and destroyed when the town was plundered in 610[9].

Unfortunately, to the best of my knowledge the Thorbjerg coat has no parallel in finds from prehistoric time, so we must perforce turn to the sculptural evidence of the Roman victory monuments, which indeed have also been industriously studied by the archaeologists.

Among the most important of these monuments is the tall column in the Piazza Colonna in Rome, erected after the death of Marcus Aurelius in 180 A. D. and presenting scenes of his wars against Sarmatians and Germani[10]. Several of these soldiers are wearing rather long and wide sleeved garments not open at the front. Apparently they are of the same type as the two described above, but more parti-

cularly the Reepsholt garment, of which the width could easily be gathered in the manner depicted in the reliefs.

With regard to sleeves the male garments seem somewhat heterogeneous, for there are long and short-sleeved specimens and a few with no sleeves at all. As a rule the short sleeves reach down to the middle of the upper arm: occasionally it is not certain whether they actually are sleeves or merely the shoulders of sleeveless tunics extending so far out. At times one observes a line on the long-sleeved varieties, about midway across the upper arm, which might indicate an addition or a join there. On the other hand it may be the sleeve of an undergarment emerging from the armhole of a sleeveless or short-sleeved outer coat. An interpretation of this sort can hardly be dismissed, but there is another possibility that seems to be more probable. The point is that the scenes often depict the Germani with naked torso; sometimes they are wearing nothing but trousers, others are also wearing a cloak which is thrown behind to give freedom of movement; but in one quite clear instance there is a warrior in trousers and nothing else but a separate garment for the arms, fig. 14. He has dropped to one knee and has one hand resting on the ground, the other being raised. Both arms are thus visible, each with its covering, of which the edges stand out distinctly against the naked upper arm. These must be loose sleeves which either were separate garments or supplements to a body garment, whichever may have been desirable. In actual fact separate sleeves are parallels to a pair of leg cloths discovered in a bog at Daugbjerg, Salling[11] They consist of two rectangular pieces of cloth (36 × 27–31 cm.), fortunately found in situ on the lower legs of the dead man. Had they been found loose and spread out it would have been impossible to determine their purpose. The finds so far have contained no loose sleeves, but as lately as almost up to the present day the so-called "tie-on sleeve" has been used occasionally in Jutland; and Max Tilke tells of loose sleeves worn together with their sarafan by the Russian women at Archangel.[12]

TROUSERS

When dealing with this garment in "Olddanske Tekstiler" 1950, p. 338 ff., I regrettably placed too much reliance upon some of the theories propounded by Johannes Brøndsted (Danmarks Oldtid 1940, III, p. 83, and Tilskueren, 1935, p. 186). I am also compelled now to differ from some of Poul Nørlund's dress descriptions).[13] Based upon my subsequent studies I shall therefore give a new description and abandon my earlier opinion as having become antiquated. At the moment I see no reason for discussing the objections raised by K. Birket Smith in "Aarbøger 1950," p. 295, which to my mind depend partly upon a somewhat superficial perusal of my book and credit me with assertions entirely foreign to my thoughts.

The *Thorsbjerg find* included two pairs of trousers, but only one pair (F. S. 3684. Cf. C. Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund) lends itself to examination here; not that this pair is complete either, for the lower part of the right leg has been torn off, see Fig. 15. The left leg is in a good state of preservation and terminates in a kind of "foot" almost like that of the modern crawlers for children. A short length of the seam is open from the ankle upwards, presumably to facilitate the passage of the

foot, and on the edges of the slit are remnants of woollen threads or cords to serve as laces and make the garment fit closely about the small of the leg. The pattern of the forefoot (see fig. 18) is almost wingshaped. Backwards from the toe it is gathered into a seam lying in the axis of the foot, but from about the middle of the arch there is a wedge spreading towards the heel and providing roundness and room for it. A narrow straplike strip forms a connection between foot and leg, but towards the back just where the heel should be the material is in bad condition and the join unclear, no doubt as a result of the natural wear and tear at that place. The seam under the foot has the edges turned outwards, possibly to spare the foot from the uneven pressure (Fig. 17 a-b). A trapeziform piece is let into the seat, Fig. 16, and in the front is a narrow crutch gusset running right up to the top and dividing the waist-band, on which are six belt loops. It is a curious fact that these loops consist of rough-clipped strips of cloth with neither seam, edging nor other form of work on them. The waistband also has the raw edges on the outside; no doubt it was intended to be turned over to conceal both loops and belt. All other seams have their edges on the inside; as a rule they are overcast with button-hole stitches sewn from right to left. The waist measurement is 97 cm. and the length down the seam of the left leg is 100 cm. Including the waistband and footstrap the full length of the garment is 108-110 cm., whereas the width of the leg is very small, no more than 28-30 cm. at the small of the leg. As the pattern shows the cut is carefully designed and cannot be described as primitive. Nor does the material, which is woven in a fine and extremely well-made crystal twill, suggest poverty or humble station of the wearer.

Damdorf. The Damdorf trousers (K:S. 10924 b) must have been another very good piece of clothing. The colour now is golden brown, and here again the material is a handsome crystal twill, which would rhyme well with a dating to the Migration Period; but unfortunately the find contained no datable elements.

The similarity to the Thorsbjerg trousers is evident in important features, but some parts are missing (figs. 19-22). For instance a deep round opening in the front with the rough edge outwards lacks the corresponding piece. It may have been removed deliberately; in any case there is no sign of wear. On the other hand the trapeziform seat remains and also a part of a waistband, but the garment does not seem to have had a continuous fork gusset like the Thorsbjerg specimen. It will be realized from the above that the Damdorf trousers do not consist of one single piece of cloth with the selvages remaining, as I assumed when dealing with it in "Olddanske Tekstiler", 1950 (p. 339)[13], and my diagram (Old Tekst. fig. 391)

13. On the Damdorf trousers Poul Nørlund wrote in «Klædedragt i Oldtid og Middelalder», Nordisk Kultur 1941, p. 37: «With the aid of selvages it has been demonstrated, as with the Thorsbjerg coat, that they were cut out of a single rectangular piece of cloth which was all utilized»—whatever the meaning of this was. Woven cloth is normally taken from the loom in rectangular shape, a fact which seems unnecessary to state, and the cut of this garment shows quite clearly that the material cannot have been fully utilized. It is also incorrect for Poul Nørlund to state the Damdorf trousers have loops on the waistband; moreover, the piece wanting in the Damdorf garment was not the seat, as he says, but the front.

G. Girke writes about the Damdorf garment: «Die Tracht der Germanen» II, Mannus Bibliothek No. 24, Leipzig 1922, p. 59: «Am Hüftende der Hose befinden sich Laschen zum Durchziehen eines Gürtels»; and in J. Mestorf (Moorleichen, 42. Bericht, 1900, p. 12) we read on the same gar-

therefore does not agree with the shape of the garment and must accordingly be cancelled. But it is now quite possible to decide how the piece of cloth of which the Damdorf trousers was made was utilized. Two features serve as a guide: the spinning direction of the yarn employed in the weaving, and three well-preserved and different tablet weavings signifying natural weaving edges. The plan fig. 22 endeavours to clarify matters. The uppermost edge A-B is the upper edge of the waistband, which is furnished with a narrow tablet-border woven with 4 tablets, each worked with four S-spun threads. This edge is identifiable as the commencing edge which acted as the bearing member for the entire warp while the cloth was being woven. One corner of the waistband at A is intact; to it is joined another tablet border which, judging from its position in relation to the first one, must belong to a side edge. For this border the weaver used 9 tablets of 4 Z-spun threads. Otherwise in the cloth itself the Z-spun threads form the warp, which runs vertically in the diagram.

On the basis of these fundamentals the two parts of the garment, numbered II and III, can now be placed in their proper relation. For it is the same edge border that continues from A to C, and with the parts placed as shown the Z-spun threads also run down through all three parts. Again in the corner at C we find two tablet weaves meeting at a right angle, for the edge C-D has such a border but made with S-spun yarn and having 5 tablets. That this is the closing edge of the weave appears from the fact that the warp threads running downwards were carried through a shed to the lower limit and there turned up again and through the following shed to the inner side of the border, where the cut ends are still to be seen.

In part No. IV the same selvedge border continues between E and F, but on the outer long side the selvedge is cut away. There is no trace of a fourth tablet weave which might have been expected there, and the original width of the weave is indeterminable. Part of this area was presumably taken for other use. The small crutch gusset marked No. V is so placed in the plan that its Z-spun threads are in line with the warp threads of the other parts; but it gives no indication of where it was taken from the material, and of course it is still less possible to decide where the missing — stippled — parts once belonged.

Unfortunately the ends of both legs are torn off, but where the cloth is intact the original width of the leg can be measured to 28 cm. The longest measurement is on the right side (IV), where it reaches to about 105 cm., so that including the waistband the height is about 114–115 cm.; the waistband is torn off at the end, the measurement not being only 81 cm., so that the entire waiswe measurement may be estimated at 100–110 cm.

Daetgen. The trousers from Daetgen Mose (Mus. No. K. S. 11919/b cannot be said to be outstanding in any way; in fact the garment is anything but impressive as ment: «An dem Bund sieht man Spuren von vorhanden gewesenen Knöpfen oder Strippen». Thus the mistake about the loops was made in the first publication of 1900 and from there carried on. On p. 59 of the above periodical G. Girke continues: «We das Damendorfer Beinkleid besitzt die Thorsberger Hose am oberen Ende Schlaufen — und zwar 6 — zum Durchziehen des Gürtels». Here we see that the Damdorf trousers, which were unearthed in 1900, had thus become the primary for conclusions drawn about the Thorsbjerg trousers which had already been published in 1863; for whereas the item about loops on the belt is correct as regards the Thorsbjerg trousers it is wrong as far as the Damdorf garment is concerned.

regards the material and it is in very poor condition (figs. 23–25). Part of the upper front would seem to be missing, and in a repair a little to the right of the middle there is a trace of a seam (at A in the drawing Fig. 25), which must mean that the two side pieces were joined there, though the course of the seam cannot be followed. On folding the cloth inwards from the sides the seams ran along the inside of the legs, in which slits of 17–18 cm. long were left open below. Where the slits begin the width of the leg is about 37 cm. The upper part of the garment was extended by two rather large gussets and a seat. The gussets are unequal but the lack of symmetry is presumably the result of careless mending in antiquity.[14]

Halabiyeh. Trousers being a garment of rare occurrence in ancient finds, and as conclusions regarding details must be based mostly upon sculptures, I shall describe a pair of trousers forming part of the aforesaid find from Halabiyeh on the Euphrates[15], dated to about the middle of the 6th century A. D. As I have not personally seen the garment and the published description is fairly short, I reproduce it here in its entirety: "Linen of a brown colour, 15 × 12 threads S-spun in both directions. Length 57, waist 84, inside leg 42 cm. The front is in one piece and extends round to the back to right and left (at 7.5 and 5.5 cm. distance from the belt). At the top the front has four loops, 9.5, 11 and 12.5 cm. apart, through which a belt could be run. The left leg has been mended by sewing downwards from the top and a patch at the knee. The lower part of the legs (about 16 cm. round) can be gathered by a lace which is still in situ. These trousers must have belonged to an adult; they have been gathered together below the knee. The back was made of several pieces and forms a very large bulge." Fig. 26.

It seems to me, however, that on one or two points the description and the photograph contradict the opinion that the trousers were those of a grown-up person. The patch on the front of the leg being at the knee, as it naturally would be where there was most wear and tear, I am not particularly convinced that the lower edge of the leg was just below the knee. The distance between patch and lower edge must have been too long for that and the leg width too small. Unfortunately the physical measurements required for settling the question — of individuals of Oriental race, are unprocurable. However, for the purpose of having something to work on I can give some measurements of young Danish individuals: a slim girl of about 20 years (No. I), a boy of three years (No. II) and a girl of 5½ years and 114 cm. in height (No. III).

Measurements:	small of the leg	just under the knee	calf
No. I	19 cm.	30 cm.	32 cm.
No. II	16 cm.	20½ cm.	22 cm.
No. III.....	17 cm.	23 cm.	25 cm.

14. In his description of the Daetgen garment Poul Nørlund wrote: "...Gussets 0.46 m. long were inserted in the inner side of the legs from the crutch downwards by the seams" (*Klæde-dragt i Oldtid og Middelalder*, p. 38), a curious mistake for, as the photograph and pattern fig. 24–25. show, the gussets are in the top and in the upper areas of the legs. In Johanne Mestorf's description of the same garment (*Bericht*, 1907, p. 19) there is the following passage: "Um de obere Weite von 1.6 m. herauszubringen, sind an der inneren Seite der Beinlänge Keile eingesetzt und oben ist, wie bei der Thorsberger Hose, ein vierechiges Stück eingesetzt..." No doubt this is the source of the error.

An overall belonging to No. III has an inside leg length of 40 cm.

Judging from these figures a trouser leg 16 cm. round cannot have sufficed for the leg measurement just below the knee for either adult or child, and still less so for the passage over the calf. The trousers must have ended at the thinnest part, i. e. down at the small of the leg. If from there we reckon 42 cm. up for the inside leg measurement and 57 cm. for the full height, the result is a size that would be reasonable for an individual of proportions like our example No. III, whose stature is 114 cm. Accordingly it must be natural to regard the Halabiyeh trousers as having been those of a child. It is of little importance that the waist measurement seems somewhat ample, because the loops indicate that the width was adjustable with the aid of a belt.

An inspection of the sarcophagus relief reproduced here in figs. 29-31[16] will show that the trousers belonging to the clothing of high-ranking and rich Palmyrene (betraying Persian influence, according to Harald Ingholt[17]) reach down to the thinnest part of the leg, which presumably is evidence of the tenability of the above opinion. True, the humble and almost worn-out garment from Halabiyeh is much later in date than the Palmyra sculptures; but nevertheless, both may echo the same traditions. Unfortunately a tunic hides the upper part of the trousers shown in the reliefs, whereby we are prevented from seeking possible points of similarity there; but at any rate it is most interesting that an archaeological find has shown that a pair of trousers with a one-piece front extending a good way round to the back was worn in the Valley of the Euphrates in the 6th Century A. D.

On now comparing the Halabiyeh trousers with our Sleswig-Holsten specimens we can note the following points of resemblance: The trousers from Thorsbjerg, Damdorf and Daetgen all have seats of the same kind. The Thorsbjerg trousers also have loops at the waist and the Daetgen pair has two gussets inserted in the back.

It is also profitable to study the reliefs on the Marcus column, for it has many scenes containing trouser-clad Germani and other "barbarians"[18], and it is evident that the trousers are the predominant element of male dress. The captured or fighting Germani are generally depicted wearing long trousers (fig. 14) which, when the upper body is uncovered, are seen to be held in position by turning the cloth over at the waist - which recalls the Thorsbjerg trousers. In another respect, however, there is a considerable difference; the trousers of the Germani often have so much material that it drapes into folds, even right down around the lower legs - just where the Damdorf and Thorsbjerg trousers are very tight.

The peculiar round opening in the front of the Damdorf trousers has not many parallels, but in some few cases there are details suggestive of the same cut. This is best seen on a small bronze statuette, now in the National Library in Paris, representing a young German with back-flung cloak, fig. 27[19].

It is regrettable that the Roman writers took so little interest in the clothing of their worst enemies[20], though Tacitus, whose famous "Germania" was written towards the close of the 1st century A. D., gives the following brief particulars of the male dress Ch. 17:*)

* Tegumen omnibus sagum aut, si desit, spina consertum: cetera intecti totos dies juxta focum atque ignem agunt. locupletissimi veste distinguuntur non fluitante sicut Sarmatae ac Parthi,

"As clothing (they wear) a cloak (sagum) gathered with a buckle (fibula) or else a pin (spina, which may also mean "thorn"). All day they spend at the hearth or the fire. The richest are remarkable for their clothing, not voluminous (flowing) like that of the Sarmatians and Parthians, but tight and emphasizing the limbs. They also wear skins of wild animals, those nearest the river somewhat casually, the more remote more exquisite (as one would expect) among those to whom good taste has not been (brought) through trading. They hunt game and the skinned hides they ornament with patches (masculus) and pieces of the skins of wild animals bred by the Ocean and an unknown sea". Germania 17.

Female Germanic Dress and the Mainz Relief.

Nor does Tacitus tell us much about women's dress. He says merely:**) "For the women the clothing is no different to that of the men, except that very often the women wrap themselves in linen garments and decorate them with red dye (purpura variant), and they do not prolong the upper part of their dress into sleeves; they are naked of forearm and upper arm; but the nearest part of the breast is also bare." [21]

As Tacitus makes no mention at all of trousers being worn by the men it is hard to understand where the archaeologists got the idea that this garment was worn by German women; nevertheless the idea seems to be deep-rooted, and the main support of it is the well-known limestone relief at Mainz (fig. 28), about whose discovery I shall quote L. Lindenschmidt [23]:

"In 1898 in the square in front of the former Gauthor wall in Mainz, northwest of the former Gauthor, the planting of trees brought to light, at a depth of about one metre, a profiled limestone ashlar from a cornice stone, of Roman provenance, for a large building. This occasioned a further excavation which led to the discovery of the foundations of part of the old city wall, consisting almost entirely of elements of Roman buildings. Towards the former Roman Gauthor the masonry had already been disturbed in the 17th century of the tomb in front of the gateway, and to the west too the connection with the city wall had been destroyed by the erection of a new military building.

"The part discovered had a length of 36 metres. The foundation, which had a thickness of 2.90 - 3.00 metres, was so constructed that on both sides of the foundation trench the builders had placed ashlar and building stones close together, without mortar binding, and filled the space between both rows with rubbish (Schutt), rubble and small stones. The ornamental sides of the ashlar, slabs and cornice fragments were all facing downwards or inwards in order to provide flat surfaces for the foundation. Among the fragments were a small slab bearing the emblem of the Fourth Vendelician Cohorte and a fragment with the emblem of the XIV Legion. A total of about 100 building fragments were found in the trench.

sed stricta et singulos artus experimente. gerunt et ferarum pelles, proximi ripae neglegenter, ultiores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus. eligunt feras et detracta velamina spargunt maculis pellibusque beluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit.

** Nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod feminae saepius lineis amictibus velantur eosque purpura variant, partemque vestitus superioris in manicas non extendunt, nudaë brachia ac lacertos, sed et proxima pars pectoris patet.

"...Among the more important parts is a fragment of a limestone slab 73×50×30 cm. It has an ornamental border 15 cm. wide and projecting 5 cm."

The slab bears a carving in relief depicting a woman with long hair, sitting in a somewhat relaxed attitude. Both legs are missing up to the knees and the lower part of the face is rather bruised, but otherwise the condition of the figure must be called fairly good. The woman is wearing a long veil, of which the lower corner is lying across her lap. Her dress consists of a sort of tight-fitting combination carved with a sort of diagonal pattern that distinguishes it clearly from the veil. She is sitting upon a low bench or something similar with a cylindrical cushion, and close to the edge in the lower right-hand corner is a projection that looks like the forefoot of another person. In order to arrive at certainty on this point I communicated with the Altertumsmuseum at Mainz, inquiring whether the question could be decided from the original. In a letter dated April 17th 1962 Dr. B. Stümpel[24] has kindly advised me as follows: "Eine Besichtigung des Originals bestätigte Ihre Vermutung bezüglich der kleinen Erhebung in der rechten unteren Ecke des Fragmentes. Es scheint sich in der Tat am den Fuss einer zweiten Person zu handeln, die der Germanin gegenüber sitzt oder gegenübersteht."

It is a regrettable fact that as regards the purpose and age of the relief we know nothing. The find report states simply that together with several building fragments it had been used as fill and is silent about its original purpose and placing, as well as when it was buried and where it was made. The somewhat artisan-like work is scarcely likely to provide an exact dating, for which reason it is not surprising that the dating of the Mainz relief has varied a good deal. G. Girke[25] puts it at the first century A. D., whereas Bienkowski's estimate is the third century.[26]

However, a more or less exact dating happens to be of minor importance to my problem, which is: who is the woman in the relief? All that can be said off hand is that it is a woman sunk in deep sorrow.

As far as I know, only two possibilities have been reckoned with by German scholars who have studied the subject: either that it is a sorrowing Germanic woman or a sorrowing Germania[27]. To me the latter opinion is not well founded; the representations of grieving personifications of subdued provinces known to me are somewhat stereotype and depict a seated female, often alongside a trophy and usually clad in a long gown of the kind worn by Germania in the relief on the Neptune basilica[28], or a tunic and cloak such as are worn by the figure, assumed to be Germania, on the Augustus statue found in Livia's villa near Prima porta[29].

For the present I shall leave open the question of whether certain coin images may be assumed to depict trousered women, as some scientists have suggested[30]. At any rate they do not recall the female figure mentioned above. Likewise the interpretation of the Mainz relief as a sorrowing Germania seems to me to be open to considerable objection, although it has been accepted in Danish archaeological literature[31]. Not only does the figure of a woman wearing long sleeves contradict what Tacitus says about the Germanic women wearing sleeveless dresses, but in the large material of Roman reliefs and statues showing Germanic females one

24. I thank Dr. B. Stümpel for the information and for the new photograph of the relief kindly placed at my disposal.

seeks in vain for any wearing trousers. Even if this negative evidence may be adjudged unimportant, the fact cannot be ignored that the entire style and workmanship of the Mainz relief can claim no relationship to Roman works of art represented by Germanic women. Its character is much more like that of a type of sepulchral monument from the Near East which occurs in large numbers in Palmyrene finds[32]. There we often see the deceased husband lying on a low bier, his left arm resting on a cushion of some sort, his hand holding a drinking bowl and his eyes directed ahead in a stony and empty gaze. Sometimes there are several members of the family in the background; or the wife alone may be present in her — apparently obligatory — place at her husband's feet (see figs. 29 and 30). As a rule the Palmyrene portraits are strictly frontal, but exceptions do occur, such as the woman in three-quarter face on the fine sarcophagus relief in the possession of the Ny Carlsberg Glyptotek fig. 31. Her long veil is hanging down her back and her dress otherwise consists of himation and a chiton with long, narrow sleeves. The relief is now in two sections. That on the left measures $80 \times 50 \times 18$ cm., that on the right $75 \times 81 \times 18$ cm. It is dated to 146–147 A. D. [33]. Most probably the foot seen in the right-hand bottom corner of the Mainz relief must analogously be considered to be that of a prostrate dead person. With this the real character of the relief would seem to be clarified.

At first glance comparison with Palmyrene sepulchral reliefs may seem far fetched; but having regard to the lively connection that existed between the various provinces of the Roman Empire it is scarcely unreasonable. Of great significance to the cultural exchanges were the wholesale transfers of populations of which several emperors were so fond for military reasons, or because in some provinces the population had dwindled. After the occupation of Dacia Trajan in 107 A. D. moved colonists from other parts of the empire, for example from Palmyra, to the new province.[34]

The sculpture at Mainz is scarcely to be interpreted as a personification of a conquered province but much rather as a mourning widow from some foreign country.

Now it is worth noting that on Greek vase pictures Amazons are often shown clad in a close-fitting trousered garment with long sleeves and patterned in a curious manner, including checks.[35] The carved rhomboid decoration on the dress of the Mainz woman has been assumed by several to be a reproduction of weaving ("diamond twill"), an interpretation that would hardly occur to anybody unless they knew that there is twill of a special character among the clothing from Thorsbjerg. K. Schumacher[36], who mentions one or two examples of Germanic figures depicted as wearing chequered trousers, refers to them direct: "Vgl. die Gewänder und Hosen der Moorleichen von Thorsbjerg"; and in other place he writes: "Dieses Rautenmuster begegnet mehrfach... und scheint eine Eigentümlichkeit germanischer Gewebe sein." In the present context it is perhaps of subordinate importance that the Thorsbjerg garments did not come from a bog corpse find but a votive find; but it is surely somewhat unfortunate to base conclusions upon the opinion that diamond crystal twill is a particularly Germanic form of weaving. Woven cloths of lozenge-patterned twill have also been discovered in finds from the Orient, especially from Palmyra[37] and Dura[38]; and, judging from the highly varied and widespread use of the pattern with crossing lines in Oriental relief sculpture, it does not seem to have

been the sculptors' intention to use it for portraying a particular sort of weaving, and scarcely as a characteristic of any kind of material. In Palmyrene reliefs we encounter it on chairs and on the saddle-cloth of a camel[39]; and it is to be found still more frequently in the numerous illustrations in the comprehensive work of Harold Ingholt: *Gandharan Art in Pakistan*[40], where we see it inter alia on a cart body, on the wings of a fabulous animal, on a soldier's cuirass and .. on an elephant, fig. 34.

A search for female figures wearing a garment definitely of the same kind as that of the Mainz woman is less promising[41]; nevertheless one might draw attention to a small sculptured female figure from Sirkap (fig. 33), of which the description says i. a.: "She is dressed in a cloak open in the front and recalling those worn by both Parthian and Kushān nobles and known from Hatra, Shotorak, Surkh, Kotal and Mathura ... Under the cloak she wears a transparent undergarment reaching to the feet." The figure, which is $4\frac{1}{8}$ " high, is minus its head. The dating is Early 1st. Century A. D.[42] When we know how difficult it may be to make out the actual construction of garments on sculptural figures, especially when the object itself is not present, and when moreover as in this case it is a matter of a transparent article of clothing, conclusions should be drawn only with reserve.

With regard to the Mainz relief I am unable to venture an opinion on whether it was carved in the Orient or at Mainz from an Oriental pattern; this must be left to the Orientalists to determine. An analysis of the material itself may provide a hint; and it is not impossible that missing parts may some day come to light and supplement the motive.

One thing is certain, however. The woman in the Mainz relief is not Germanic. And so far as I can see it must be abandoned as an example and proof that Germanic women wore trousers in the Iron Age.

40. I am indebted to Professor H. Ingholt who has drawn my attention to his important book.